

The ten types of kaphaja pramchā are as follows : where the urine is (1) watery, (2) like sugarcane juice, (3) viscous, (4) having solid precipitate, (5) white, (6) with semen, (7) cold, (8) with slow impulse, (9) saliva-like and (10) with gravels.

The types of paitika premchā are as follow : wherein the urine is (1) like alkali, (2) black, (3) blue, (4) yellow like haldi, (5) light red like mañjishṭhā, (6) deep red.

Due to vāta, when the other dhātus are diminished the patient passes urine of four types—(1) with majjā, (2) with ojas, (3) with vasā, (4) with lasikā. [१०-११]

वर्णं रसं स्पर्शमयापि गन्धं यथास्वदोपं भजते प्रमेहः ।
इयावारुणो वातकृतः सशल्लो मज्जादिसाइगुण्यमुपैत्यसाध्यः ॥ १२ ॥
स्वेदोऽङ्गान्धः शिथिलाङ्गता च शय्यासनस्वप्नमुखे रतिश्च ।
हृष्टेवजिह्वाश्ववणोपदेहो घनाङ्गता केशनखातिवृद्धिः ॥ १३ ॥
शीतप्रियत्वं गलताकुशोपो , माखुर्यमास्ये करपाददाहः ।
भविष्यतो मेहगदस्य रूपं मूत्रेऽसिध्वावन्ति पिपीलिकाश्च ॥ १४ ॥

Prameha acquires the colour, taste, touch and smell according to the respective doṣa. Prameha caused by vāta which is associated with pain, has blackish or reddish urine and similarity with majjā etc. is incurable.

Sweating, foul smell in body, slackness in body, liking for comfort in lying, sitting and sleeping; smearing in heart, eyes, tongue and ears, heaviness in body parts (overweight), excessive increase of hairs and nails, liking for cold, dryness in throat and palate, sweetness in mouth, burning sensation in hands and feet—these are the premonitory symptoms of pramchā. Apart from these, ants also rush towards the urine (of the person). [12-14]

स्थूलः प्रमेही वलवानिहैकः कृशस्तथैकः परिदुर्बलश्च ।
संबृंहणं तत्र कृशस्य कार्यं संशोधनं दोषवलाधिकस्य ॥ १५ ॥
स्निग्धस्य योगा विविधाः प्रयोज्याः कल्पोपदिष्टा मलशोधनाय ।
ऊर्ध्वं तथाऽधश्च मलेऽपनीते मेहेषु संतर्पणमेव कार्यम् ॥ १६ ॥
गुलमः क्षयो मेहनवस्तिशूलं मूत्रव्रहश्चाप्यपतर्पणेन ।
प्रमेहिणः स्युः, परितर्पणानि कार्याणि तस्य प्रसमीक्ष्य वहिम् ॥ १७ ॥

One type of patient of prameha is obese and strong while the other one is lean and weak. Of these, promotive treatment should be given to the lean and evacuation in case of patients having abundance of doṣa and strength. After unction, various formulations for evacuation mentioned in kalpasthāna should be administered. After elimination of excreta from upward and downward passages, saturation

therapy should be applied in prameha because by de-saturation the patient is affected with gulma, wasting, pain in penis and bladder and obstruction in urine, but the measures for saturation should be applied taking power of digestion into consideration. [15-17]

संशोधनं नार्हति यः प्रमेही तस्य किया संशमना॒ प्रयोज्या॑ ।
 मन्थाः कयाया॒ यवचूर्णलेहाः॑ प्रमेहशान्त्यै॒ लघवश्च भक्ष्याः॑ ॥ १८ ॥
 ये विषिकरा॑ ये प्रतुदा॒ विहङ्गास्तेपां॑ रसैर्जाङ्गलजैर्मनोङ्गैः॑ ।
 यवौदनं रुक्षमथापि वाटथमयात्॑ ससकूनपि चाप्यपूपान्॑ ॥ १९ ॥
 मुद्रादियूपैरथ्य॑ तिक्षशाकैः॑ पुराणशाल्योदनमाददीति॑ ।
 दन्तीङ्गदीतैलयुतं प्रमेही॑ तथाऽतसीसर्पेपतंलयुक्तम्॑ ॥ २० ॥
 सपष्टिकं स्यात्तृणधान्यमन्यं यवप्रधानस्तु॑ भवेत् प्रमेही॑ ।
 यवस्य॑ भक्ष्यान्॑ विविधांस्तथाऽन्यात्॑ कफप्रमेही॑ मधुसंप्रयुक्तान्॑ ॥ २१ ॥
 निशिस्थितानां॑ त्रिफलाकपाये॑ स्युस्तर्पणाः॑ क्षौद्रयुता॑ यवानाम्॑ ।
 तान्॑ सीधुयुक्तान्॑ प्रपिवेत्॑ प्रमेही॑ प्रायोगिकान्मेहवधार्थमेव॑ ॥ २२ ॥
 ये श्लेष्ममेहे॑ विहिताः॑ कपायास्तैर्भवितानां॑ च॑ पृथग्यवानाम्॑ ।
 सकूनपूपान्॑ सगुडान्॑ सधानान्॑ भक्ष्यांस्तथाऽन्यान्॑ विविधांश्च खादेत्॑ ॥ २३ ॥
 खराश्वगोहंसपृष्ठद्भृतानां॑ तथा॑ यवानां॑ विविधाश्च भक्ष्याः॑ ।
 देयास्तथा॑ वेणुयवा॑ यवानां॑ कल्पेन गोधूममयाश्च॑ भक्ष्याः॑ ॥ २४ ॥

The patient of prameha who is not fit for evacuation should be subjected to pacificatory management for alleviation of the disease such as mantha (churned drink), extracts, linctus male of barley powder and light edibles. He should eat rough food articles such as boiled barley, barley cakes, flour of parched grains and apūpa (a dietary preparation) with palatable meat-soup of wild birds particularly gallinaceous and peckers. He should take old śāli rice with soup of mudga etc. and bitter vegetables added with oil of danti and ingudi or linseed and mustard. In cereals, he should use ṣaṣṭika and wild rice. The diet of the patient of prameha should consist mainly of barley. One suffering from kaphaja prameha should eat various preparations of barley added with honey. (Barley grain dipped in decoction of triphalā for the whole night make a saturating food taken with honey.) The patient may also take them regularly mixed with vinegar for alleviation of prameha. He should use flour of parched grains, bolus, parched grains and other various edibles made of barley impregnated with decoctions of drugs prescribed in (the treatment of) kaphaja prameha. (For non-vegetarians) various preparations of barley mixed with the meat of ass, horse, bull, swan and spotted deer should be prescribed. The seeds of bamboo and wheat may also be used in forms similar to those of barley. [18-24]

संशोधनोद्देखनवृनानि काले प्रयुक्तानि कफप्रमेहान् ।
जयन्ति पित्तप्रभवान् विरेकः संतर्पणः संशमनो विधिश्च ॥ २५ ॥

Evacuation, emesis and lightening applied in time overcome the kaphaja pramehas. Likewise, purgation, saturation and pacificatory measures subdue the paittika prameha. [25]

दार्ढ्र्यं सुराहं त्रिफलां समुस्तां कपायमुकाथ्य पिवेत् प्रमेही ।
क्षीद्रेण युक्तामथवा हारद्रां पिवेद्रसेनामलकीफलानाम् ॥ २६ ॥
हरीतकीकट्टफलमुस्तलोधं पाठाविडङ्गार्जुनधन्वनाश्च ।
उभे हरिद्रे तगरं विडङ्गं कदम्बशालार्जुनदीप्यकाश्च ॥ २७ ॥
दार्ढ्र्यं विडङ्गं खदिरो धवश्च सुराहकुष्ठागुरुचन्दनानि ।
दार्ढ्र्यग्रिमन्थौ त्रिफला सपाठा पाठा च मूर्धा च तथा श्वदंटा ॥ २८ ॥
यवान्युशीराण्यभयागुदूचीचव्याभयाचित्रकसतपर्णः ।
पादैः कषायाः कफमेहिनां ते दशोपदिष्टा मधुसंप्रयुक्ताः ॥ २९ ॥
उशीरलोधार्जुनचन्दनानामुशीरमुस्तामलकाभयानाम् ।
पटोलनिम्बामलकासृतानां मुस्ताभयापद्मकवृक्षकाणाम् ॥ ३० ॥
लोध्राम्बुकालीयकधातकीनां निम्बार्जुनाम्रातनिशोतपलानाम् ।
शिरीषसर्जार्जुनकेशराणां प्रियडुपद्मोत्पलकिञ्चुकानाम् ॥ ३१ ॥
अश्वत्थपाठासनवेतसानां कट्टुर्देयुत्पलमुस्तकानाम् ।
पैत्तेषु मेहेषु दश प्रदिष्टाः पादैः कषायाः मधुसंप्रयुक्ताः ॥ ३२ ॥
सर्वेषु मेहेषु मतौ तु पूर्वां कपाययोगौ विहितस्तु सर्वे ।
मन्थस्य पाने यवभावनायां स्युभाँजने पानविधौ पृथक् च ॥ ३३ ॥
सिद्धानि तैलानि धृतानि चैव देयानि मेहेष्वनिलात्मकेषु ।
मेदः कफश्चैव कपाययोगैः स्नेहैश्च वायुः शममेति तेषाम् ॥ ३४ ॥

The patient of prameha should take decoction of dāruharidrā, devadāru, triphalā and musta or he should take the powder of haridrā mixed with honey along with the juice of āmalaki fruits. The following ten decoctions added with honey are prescribed for kaphaja prameha such as (1) charitaki, kaṭphala, musta and lodhra, (2) pāthā, viḍāṅga, arjuna and dhanvana (3), both haridrās (haridrā and dāruharidrā), tagara and viḍāṅga, (4) kadamba, śāla, arjuna and yavāni, (5) dāruharidrā, viḍāṅga, khadirā and dhvā (6), devadāru, kuṣṭha, aguru and candana (7) dāruharidrā, agnimantha, triphalā and pāthā (8), pāthā, mūrvā and gokṣura (9) yawāni, uśira, haritaki and guduci, (10) cavya, haritaki, citraka and saptaparna.

Likewise, in paittika types the following ten decoctions added with honey are prescribed such as (1) uśira, lodhra, arjuna and candana, (2) uśira, musta,

āmalaka and abhayā, (3) paṭola nimba, āmalaka and guḍuci (4), musta, haritaki, padmaka and kuṭaja (5), lodhra, hribera, kāliyaka and dhātaki (6), nimba, arjuna, āmrātaka, haridrā and utpala, (7) śiriṣa, sarja, arjuna and nāgakeśara, (8) pṛīyaṅgu, kamala) utpala and palāśa flower, (9) aśvattha, pāṭhā, aṣaṇa and vetaṣa, (10) dāruharidrā, utpala and muṣṭaka.

The above formulations of decoctions are useful in all types of prameha. They all may be used in the form of mantha, impregnation of barley, food, drinks or alone. In vātika types of prameha oils and ghṛtas cooked with these decoctions—should be given. Here the drugs of decoctions diminish medas and kapha and, on the other hand, the unction pacifies vāyu. [26-34]

कम्पिष्टुसतच्छदशालजानि वैभीतरौहीतककौटजानि ।
कपित्थपुष्पाणि च चूर्णितानि शौद्रेण लिद्यात् कफपित्तमेही ॥ ३५ ॥
पिवेद्सेनामलकस्य चापि कल्कीकृतान्यक्षसमानि काले ।
जीर्णं च भुज्ञीत पुराणमन्नं मेही रसैर्जाङ्गलजैर्मनोहैः ॥ ३६ ॥

One suffering from prameha caused by kapha and pitta should take powder of the flowers of kāmpillaka, saptacchada, śāla, bibhitaka, rohitaka, kuṭaja and kapittha. These may also be taken as paste in the dose of 10 gm. along with āmalaka juice in time. After the drug is digested he should take food of old cereals along with delicious meat-soup of wild animals. [35-36]

दृष्टुञ्जुबन्धं पवनात् कफस्य पित्तस्य वा स्नेहविधिर्विकल्प्यः ।
तैलं कफे स्यात् स्वकषायसिद्धं पित्ते घृतं पित्तहरैः कषायैः ॥ ३७ ॥
त्रिकण्टकाश्मन्तकसोमवल्कैर्भल्लातकैः सातिविषैः सलोन्मैः ।
वचापटोलार्जुननिम्बमुस्तैर्हरिद्रया पद्मकदीप्यकैश्च ॥ ३८ ॥
मञ्जिष्ठया चागुरुचन्दनैश्च सर्वैः समस्तैः कफवातजेषु ।
मेहेषु तैलं विपचेद्, घृतं तु पैत्तेषु, मिश्रं त्रिषु लक्षणेषु ॥ ३९ ॥
फलत्रिकं दारुनिशां विशालां मुस्तां च निःकार्थ्य निशां सकल्काम् ।
पिवेत् कषायं मधुसंप्रयुक्तं सर्वप्रमेहेषु समुद्दतेषु ॥ ४० ॥

If there is association of vāyu with kapha or pitta then unction should be applied. For this oil cooked with its own (anti-kapha) decoction in kapha and ghṛta cooked with anti-pitta decoctions in pitta is useful.

Gokṣura, aśmantaka, somavalka, bhallātaka, ativiṣa, lodhra, vacā, paṭola, arjuna, nimba, musta, haridrā, padmaka, yavānī, mañjiṣṭhā, aguru, candana—with these drugs collectively oil should be cooked for kapha-vātaja pramehas, ghṛta for pittaja prameha and both mixed in tridosaja one.

Decoction of triphalā, dāruharidrā, viśāla, musta, and haridrā with its paste added with honey should be taken in all aggravated pramehas. [37-40]

लोध्रं शट्टीं पुष्करमूलमेलां मूवां विडङ्गं त्रिफलां यमानीम् ।
 चव्यं प्रियङ्गुं कमुकं विशालां किराततिकं कटुकरोहिणीं च ॥ ४१ ॥
 भाङ्गीं ननं चित्रकपिष्ठलीनां मूलं सकुष्ठातिविषं सपाठम् ।
 कलिङ्गकान् केशरमिन्द्रसाहां नखं सपत्रं मरिचं मूवं च ॥ ४२ ॥
 द्रोणेऽभ्यसः कर्पसमानि पत्त्वा पूते चतुर्भागजलावशेषे ।
 रसेऽर्धभागं मधुनः प्रदाय पक्षं नियेयो वृत्तभाजनस्थः ॥ ४३ ॥
 मध्वासवोऽयं कफपित्तमेहान् क्षिप्रं निहन्यादिद्रुपलप्रयोगात् ।
 पाण्डुामयाशांस्यरुचि ग्रहण्या दोषं किलासं विविषं च कुष्ठम् ॥ ४४ ॥

इति मध्वासवः ।

Ques. Lodhra, sali, puṣkūrāmūlā, elī, mūrvā, vidauṅga, triphalā, yavāñī, cavya, priyangu, kramukī, viśīla, kirātakī, katurohini, bhūringī, tagara, citraka (root), pippalimūla, kuṣṭhī, ativisī, pāñthī, in-lrayava, nāgakeśara, (indravārunī) nakha, patra, marica and plava each 10 gm. should be boiled in water 10.24 liters remaining to one-fourth. This should be filtered and added with half quantity of honey and kept in a ghee or earthen vessel for a fortnight. This formulation named 'Madhvāsava' taken in the dose of 80 ml. alleviates kaphajī and pittaja pramechās quickly. It is also efficacious in anaemia, piles, anorexia, grahaniroga, leucoderma and various types of leprosy. [41-44]

(Thus madhvāsava).

काथः स एवाष्टपलं च इन्त्या भृष्टातकानां च चतुष्पलं स्यात् ।
 सितोपला त्वष्टपला विशेषः क्षीद्रं च तावत् पृथगासवौ तौ ॥ ४५ ॥

The above decoction added with danti 320 gm. or bhallātaka 160 gm., sugar candy 320 gm. and honey in the same quantity make two separate āsavas (dantyāsava and bhallātakāsaya). [45]

सारोदकं वाऽथ कुशोदकं वा मधूदकं वा त्रिफलारसं वा ।
 सीधुं पिवेद्वा निगदं प्रमेही माध्वीकमग्रथं चिरसंस्थितं वा ॥ ४६ ॥
 मांसानि शूल्यानि सूभद्रिजानां खादेयवानां विविधांश्च भक्ष्यान् ।
 संशोधनारिष्टकपाथलेहेः संतर्पणोत्थाज् शमयेत् प्रमेहान् ॥ ४७ ॥
 भृष्टान् यवान् भक्षयतः प्रयोगाच्छुष्कांश्च सकून्न भवन्ति मेहाः ।
 श्वित्रं च कृच्छ्रं कफजं च कुष्ठं तथैव मुद्रामलकप्रयोगात् ॥ ४८ ॥

One suffering from prameha should drink water processed with the drugs of śilasāraḍī group, kuśa, honey water, triphalā water, undamaged sidhu or old madhwika of good type. He should eat roasted meat of animals and birds and various preparations of barley. Pramechas caused by over-saturation should be pacified with the administration of evacuation, arīṣṭas, decoctions and linctus.

Pramehas do not stand if one takes parched barley and dry parched grain flour regularly. Likewise, one becomes free from obstinate leucoderma and kaphaja leprosy by the regular use of green gram and āmalaka. [46-48]

संतर्पणोत्थेषु गदेषु योगा मेदस्विनां ये च मयोपदिष्टाः ।
विरुक्षणार्थं कफपित्तजेषु सिद्धाः प्रमेहेष्वपि ते प्रयोज्याः ॥ ४९ ॥

The formulations mentioned by me for obesity in the context of diseases caused by over-saturation (Sū. 23) may also be used for roughening in kaphaja and pittaja pramehas. [49]

व्यायामयोगैर्विविधैः प्रगाढैरुद्वर्तनैः स्नानजलावसेकैः ।
सेव्यत्वगेलागुरुचन्दनार्द्धिर्विलेपनैश्चाशु न सन्ति मेहाः ॥ ५० ॥

Pramehas disappear quickly by the use of various physical exercises (including yogāsanās), profuse anointments, baths, sprinklings of water and pastes of uśira, twak, elā, aguru, cāndana etc. [50]

क्लेदश्च मेदश्च कफश्च वृद्धः प्रमेहादेतुः प्रसमीक्ष्य तस्मात् ।
वैयंन पूर्वं कफपित्तजेषु मेहेषु कार्याण्यपतर्पणानि ॥ ५१ ॥

Body fluid, fat and kapha are the causes of prameha and as such the physician, at first, should apply desaturating measures in prameha of kaphaja and pittaja types. [51]

या वातमेहान् प्रति पूर्वमुक्ता वातोल्वणानां विहिता क्रिया सा ।
वायुर्हि मेहेष्वतिकशितानां कुप्यत्वसाध्यान् प्रति नास्ति चिन्ता ॥ ५२ ॥

The management prescribed earlier for vātika prameha should be applied for the cases having predominance of vāta because in pramehas due to excessive emaciation vayu is aggravated. Those which are incurable should not be bothered about. [52]

यैर्हेतुभिर्ये प्रभवन्ति मेहास्तेषु प्रमेहेषु न ते निवेद्याः ।
हेतोरसेवा विहिता यथैव जातस्य रोगस्य भवेष्विकित्सा ॥ ५३ ॥

In pramehas, the respective etiological factors should not be used. The treatment of a disease starts with abstinence from etiological factors. [53]

हारिद्रवर्णं रुधिरं च मूत्रं विना प्रमेहस्य हि पूर्वरूपैः ।
यो मूत्रयेत्तं न वदेत् प्रमेहं रक्तस्य पित्तस्य हि स प्रकोपः ॥ ५४ ॥

One who passes deep yellow-coloured or bloody urine without exhibiting premonitory symptoms of prameha should not be diagnosed as a case of prameha but of raktapitta (internal haemorrhage.) [54]

दृष्टा प्रमेहं मधुरं सपिच्छं मधूपमं स्याद्द्रविधो विचारः ।
क्षीणेषु दोषेष्वनिलात्मकः स्यात् संतर्पणाद्वा कफसंभवः स्यात् ॥ ५५ ॥

If urine is sweet, slimy and honey-like then two possibilities are there : either it may be a case of vātika prameha after diminution of dosas or that of kaphaja prameha due to over-saturation. [55]

सपूर्वरूपाः कफपित्तमेहाः क्रमेण ये वातकृताश्च मेहाः ।

साध्या न ते, पित्तकृतस्तु याप्याः, साध्यास्तु मेदो यदि न प्रदुष्टम् ॥ ५६ ॥

Kaphaja and pittaja pramehas having premonitory symptoms and vātika pramehas developed by their own factors are incurable. The paittika pramehas (without premonitory symptoms) are maintainable, and if fat is not excessively affected. [56]

~~जातः प्रमेही मधुमेहिनो वा न साध्य उक्तः स हि वीजदोषात् ।~~

~~ये चापि केचित् कुलजा विकारा भवन्ति तांश्च प्रवदन्त्यसाध्यान् ॥ ५७ ॥~~

The congenital case of prameha or one inheriting the disease from his diabetic father is incurable because of the genetic defect. Whatever diseases are familial they are said as incurable. [57]

प्रमेहिणां याः पिङ्का मयोक्ता रोगाधिकारे पृथगेव सत् ।

ताः शत्यचिद्द्विः कुशलैश्चिकित्स्याः शखेण संशोधनरोपणैश्च ॥ ५८ ॥

* The seven types of boils inflicting the patients of prameha which are described separately in the quadruplet of diseases (Sū. 17), should be treated by expert surgeons with surgical operation and cleansing and healing remedies. [58]

तत्र स्थोकाः—

हेतुदोषो दूष्यं मेहानां साध्यतानुरूपश्च । मेही द्विविधलिखिविं भिषग्जितमतिक्षपणदोषः ॥ ५९ ॥
आद्या यवाच्चविकृतिर्मन्या मेहापहाः कषायाश्च । तैलघृतलेहयोगा भक्ष्याः प्रवरासवाः सिद्धाः ॥ ६० ॥

Now the summing up verses—

Etiology, doṣa, dūṣya and prognosis of pramchas, two types of patients of prameha, three types of treatment, defects in excessive reduction, edibles such as preparations of barley, churned drink, decoctions alleviating prameha, formulations of oil, ghṛta and linctus; dietitic regimen, efficacious āsavas, physical exercise, baths, anointing, perfumes—all this is mentioned in the treatment of pramehas for their alleviation. [59-60]

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृते चिकित्सितस्थाने प्रमेहचिकित्सितं
नाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

Thus ends the sixth chapter on the treatment of pramehas in
Cikitsāsthāna in the treatise composed by Agniveśa
and redacted by Caraka. (6)

सप्तमोऽध्यायः
CHAPTER VII

अथातः कुष्ठचिकित्सितं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥

Now (I) shall expound the chapter on Leprosy including other skin disorders. [1]

इति ह स्माह भगवानाशेयः ॥ २ ॥

As propounded by Lord Ātreya. [2]

हेतुं द्रव्यं लिङ्गं कुष्ठानामाश्रयं प्रशमनं च । शृण्वग्निवेश ! सम्यग्विशेषतः स्पर्शनद्वानाम् ॥ ३ ॥

O Agniveśa ! listen well about the etiology, pathogenic materials, signs and symptoms, location and treatment of leprosy and other skin disorders which are particularly damaging for the skin (including touch sensation) [3]

विरोधीन्यन्नपाननि द्रवज्जिग्धगुरुणि च । भजतामागतां छद्दिं वेगांश्चान्यान्प्रतिघ्रताम् ॥ ४ ॥

व्यायाममतिसंतापमतिभुक्त्वोपसेविनाम् । शीतोष्णलङ्घनाहारान् क्रमं मुक्त्वा निषेविणाम् ॥ ५ ॥

घर्षश्वमभयार्तानां द्रुतं शीताम्बुद्धेविनाम् । अजीर्णाध्याशिनां चैव पञ्चकर्मपचारिणाम् ॥ ६ ॥

नवान्नदधिमत्स्यातिलवणाम्बुद्धिविणाम् । माषमूलक्षणिष्टान्तिलक्षीरगुडाशिनाम् ॥ ७ ॥

व्यवायं चाप्यजीर्णति निद्रां च भजतां दिवा । विप्रान् गुरुन् धर्षयतां पापं कर्म च कुर्वताम् ॥ ८ ॥

Those who habitually take incompatible food items and liquids, unctuous and heavy substances, suppress the natural urges particularly of vomiting, are exposed to physical exercise and intense heat after eating excessively, use cold, hot, lightening measures and diet against the prescribed order, apply cold water immediately after intensive exposure to sun, exertion and fear, take food during indigestion and when previous meal is not properly digested, use contra-indicated items while undergoing pañcakarma therapy, use excessively new cereals, curd, fish, salt and sour substances, indulge in eating black gram, radish, (rice) flour preparations, sesamum, milk and jaggery, perform sexual intercourse during indigestion, sleep regularly in day, insult Brāhmaṇas, teachers (and other respectable persons) and indulge in sinful activities (fall prey to leprosy and other skin disorders). [4-8]

वातादयख्यो दुष्टास्त्वग्रकं सांस्मानु च । दूषयन्ति स कुष्ठानां सप्तको द्रव्यसंग्रहः ॥ ९ ॥

अतः कुष्ठानि जायन्ते सप्त चैकादशैव च । न चैकदोषजं किञ्चित् कुष्ठं समुपलभ्यते ॥ १० ॥

The three dosas (vāta etc.) being vitiated affect the skin, blood, and lymph, thus these seven are the pathogenic materials for leprosy and other skin disorders. Henceforth seven types (of proper leprosy) and eleven types (of other skin disorders) arise. No leprosy or other skin disorder is caused by a single doṣa. [9-10]

स्पर्शोऽस्त्वमति स्वेदो न वा वैवर्ण्यमुज्जातिः । कोठानां लोमहर्षश्च कण्डूस्तोदः श्रमः कृमः ॥ ११ ॥

वणानामधिकं शूलं शीघ्रोत्पत्तिश्चिरस्थितिः । वादः सुताङ्गता चेति कुष्ठक्षणमग्रजम् ॥ १२ ॥

Loss of touch sensation, excessive or no perspiration, deranged complexion, appearance of rashes, horripilation, itching, piercing pain, exertion, exhaustion, excessive pain in wounds with their quick origin and delayed healing, burning sensation and benumbed organs—these are the prodromal symptoms of kuṣṭha. [11-12]

अत ऊर्ध्वमष्टादशानं कुष्ठानां कपालोदुम्बरमण्डलव्यजिह्पुण्डरीकसिध्मकाकणकृष्टचर्माख्य-
किटिभविषादिकालेसकदद्रुचर्मदलगामाविस्कोटकशतार्विचर्चिकानं लक्षणान्युपदेश्यामः ॥ १३ ॥

Now (I) shall describe the symptoms of eighteen types of kuṣṭha e.g. kāpāla, audumbara, maṇḍala, ṛṣyajihva, puṇḍarīka, sidhma, kākaṇaka (proper leprosy) and ekakuṣṭha, carmākhya, kiṭibha, vipādikā, alasaka, dadru, carmadala, pāmī, visphoṭaka, śatāru and vicarcikā (other skin disorders). [13]

कृष्णारुणकपालाभं यद्रुक्षं परुषं तनु । कापालं तोदवहुलं तत्कुष्टं विषमं स्मृतम् ॥ १४ ॥
दाहकण्डूरजारागपरीनं लोमपिञ्चरम् । उदुम्बरफलाभासं कुष्टमौदुम्बरं विदुः ॥ १५ ॥
श्वेतं रक्तं स्थिरं स्त्यानं स्त्रिग्धमुत्सन्नमण्डलम् । कृच्छ्रमन्योन्यसंसक्तं कुष्टं मण्डलमुच्यते ॥ १६ ॥
कर्कशं रक्तपर्यन्तमन्तःइयावं सवेदनम् । यदव्यजिह्वासंस्थानमृष्यजिह्वं तदुच्यते ॥ १७ ॥
सश्वेतं रक्तपर्यन्तं पुण्डरीकदलोपमम् । सोत्सेधं च सदाहं च पुण्डरीकं तदुच्यते ॥ १८ ॥
श्वेतं ताम्रं तनु च यद्रजो घृष्टं विमुञ्चति । अलावूपुष्पवर्णं तत् सिध्मं प्रायेण चारसि ॥ १९ ॥
यत् काकणन्तिकावर्णमपाकं तीववेदनम् । त्रिदोषलिङ्गं तत् कुष्टं काकणं नैव सिध्यति ॥ २० ॥
इति सप्तमहाकुष्टानि ।

That which is like black and reddish piece of earthen jar, rough, coarse, thin and exceedingly painful is known as kāpāla kuṣṭha. It is hardly curable.

The type of kuṣṭha which is associated with burning sensation, itching, pain and redness, brown skin hairs and simulates (ripe) fruit of udumbara is known as audumbara kuṣṭha.

White, red, stable, extensive, unctuous, with raised patches and joined with each other is maṇḍala kuṣṭha which is hardly curable.

That which is rough, with red margins, internally blackish, painful and similar to the tongue of ṛṣya (a type of antelope) is known as ṛṣyajihva kuṣṭha.

That which is whitish, with red margins, raised, simulating lotus petals and with burning sensation is known as puṇḍarīka kuṣṭha.

That which is white, coppery, thin, leaves out dust-like powder on rubbing and simulates flowers of bottle gourd is known as sidhma kuṣṭha. It appears mostly in chest.

That which simulates guñjā seeds in colour, does not suppurate and is exceedingly painful is kākaṇaka kuṣṭha—this has symptoms of all the three dosas and is incurable. [14-20]

(Thus the seven major skin disorders).

अस्वेदनं महावास्तु यन्मत्स्यशकलोपमम् । तदेकुष्ठं, चर्माख्यं बहलं हस्तिचर्मवत् ॥ २१ ॥
 श्यावं किणखरस्पर्शं परुयं किटिभं स्मृतम् । वैपादिकं पाणिपादस्फुटनं तीव्रवेदनम् ॥ २२ ॥
 कण्डूमङ्गिः सरागैश्च गण्डैरलसकं चितम् । सकण्डरागपिडकं दद्रुमण्डलमुद्रतम् ॥ २३ ॥
 रक्तं सकण्डु सस्फोटं सरुदलति चापि यत् । तच्चर्मदलमाख्यातं संस्पर्शसहमुच्यते ॥ २४ ॥
 पामा श्वेतारुणश्यावाः कण्डूलाः पिण्डका भृषम् । स्फोटाः श्वेतारुणमासो विस्फोटाः स्युस्तनुत्वचः ॥
 रक्तं श्यावं सदाहाति शतारुः स्याद्बहुवर्णम् । सकण्डः पिडका श्यावा बहुस्तावा विचर्चिका ॥ २६ ॥
 इत्येकादश शुद्रकुष्ठानि ।

That which does not perspire, is extensive and like fish-scales is known as ekakuṣṭha.

Thick-skinned like elephant is the carmākhya type.

Kiṭibha is blackish, rough like a corn and coarse.

The tearing of hands and feet with excessive pain is known as vipādikā.

That which is covered with itching and red glandular pimples is known as alasaka.

That having raised patch associated with itching, redness and pimples is dadru.

That which is red, associated with itching, eruptions and pain, leaves off flakes and has tenderness is known as carmadala.

Pāmā consists of pimples white, reddish and blackish and having excessive itching.

Visphoṭa is white and reddish having thin-walled eruptions.

Satāru is red or blackish, associated with burning sensation and pain and consisting of multiple boils.

Vicarcikā consists of pimples itching, blackish and with excessive discharge. [21-26]

(Thus the eleven minor skin disorders).

वातेऽधिकतरे कुष्ठं कापालं मण्डलं कफे । पित्ते त्वौदुम्बरं विद्यात् काकणं तु त्रिदोषजम् ॥ २७ ॥
 वातपित्ते श्लेष्मपित्ते वातश्लेष्मणि चाधिके । क्रष्यजिह्वं पुण्डरीकं सिध्मकुष्ठं च जायते ॥ २८ ॥
 चर्माख्यमेककुष्ठं च किटिभं सविपादिकम् । कुष्ठं चालसकं श्वेयं प्रायो वातकफाधिकम् ॥ २९ ॥
 पामा शतारुविस्फोटं दद्रुमर्मदलं तथा । पित्तश्लेष्माधिकं प्रायः कफप्राया विचर्चिका ॥ ३० ॥

The kāpāla kuṣṭha has predominance of vāta, the maṇḍala kuṣṭha that of kapha, the audumbara that of pitta and the kākaṇaka is caused by all the three dosas.

Rṣyajihva, puṇḍarīka and sidhmakuṣṭha arise from vātapiṭṭa, kapha-pitta and vātakapha respectively.

Carmākhya, ekakuṣṭha, kiṭibha, vipādikā and alasaka have mostly predominance of vāta and kapha.

Pāmī, śatru, visphoṭa, daṭru and carmadala are mostly predominant in pitta and kapha. Vicareikā is predominantly kaphaja. [27-30]

सर्वं त्रिदोषजं कुष्टं दोषाणां तु वलावलम् । यथा स्वैर्लक्षण्ये वृद्धश्च कुष्टानां क्रियते क्रिया ॥ ३१ ॥
दोषस्य यम्य पद्येत् कुष्टेषु विशेषलिङ्गमुद्दिक्तम् । तस्यैव शामं कुर्यात्तः परं चानुवन्धस्य ॥ ३२ ॥

All types of kuṣṭha are caused by tridoṣa, hence the treatment is given according to predominance or otherwise of doṣas knowing from the respective symptoms. The doṣa characteristic symptom of which is present excessively should be pacified first, thereafter the associated one should be treated. [31-32]

कुष्टविशेषदोषा दोषविशेषैः पुनश्च कुष्टानि । ज्ञायन्ते तैर्हेतुर्हेतुस्तांश्च प्रकाशयति ॥ ३३ ॥
रौक्ष्यं शोपस्तोदः अलं संकोचनं तथाऽयामः । पारुष्यं खरभावो हर्षः इयावारुणत्वं च ॥ ३४ ॥
कुष्टेषु वातलिङ्गः दाहो रागः परिमत्रवः पाकः । विस्त्रो गन्धः क्लेदस्तथाऽङ्गपतनं च पित्तकृतम् ॥ ३५ ॥
श्वेतं शैत्यं कण्ठः स्थैर्यं चोत्सेवगौरवस्त्रेहाः । कुष्टेषु तु कफलिङ्गं जन्तुभिरभिभक्षणं क्लेदः ॥ ३६ ॥

Doṣas are known from the specific type of kuṣṭha and vice versa. Similarly, causing factor is known from them and these are known from the causing factor itself.

Roughness, wasting, piercing pain, other types of pain, contracture, extension, hardness, coarseness, horripilation, blackish and reddish colours—these are symptoms of vāta found in the types of kuṣṭha.

Heat, redness, discharge, suppuration, fleshy smell, moisture, falling down of organs—these are the symptoms of pitta (in kuṣṭha).

Whiteness, coldness, itching, stability, raising, heaviness, unctuousness, eating away by maggots and moisture, these are the symptoms of kapha in kuṣṭha. [33-36]

सर्वैर्लिङ्गैर्युक्तं मतिमान् विवर्जयेदवलम् । तृष्णादाहपरीतं शानताम्नि जन्तुभिर्जग्धम् ॥ ३७ ॥
वातकफप्रवलं यद्यदेकदोषोल्वणं न तत् कृच्छ्रम् । कफपित्त-वातपित्तप्रवलानि तु कृच्छ्रसाध्यानि ॥ ३८ ॥

One should reject the patient if he is having all the symptoms, debility, thirst, burning sensation, loss of appetite and eating away by maggots. The type of kuṣṭha which is predominant in vāta-kapha or any single doṣa is not difficult to be treated while those having predominance of kapha-pitta or vāta-pitta are difficult to be treated. [37-38]

वातोत्तरेषु सर्पिर्वमनं श्लेष्मोत्तरेषु कुष्टेषु । पित्तोत्तरेषु मोक्षो रक्तस्य विरेचनं चाग्रे ॥ ३९ ॥
वमनविरेचनयोगाः कल्पोक्ताः कुष्टिनां प्रयोक्तव्याः । प्रच्छन्नमलये कुष्टे मद्विति च शस्तं सिरावयधनम् ॥ ४० ॥
वहुदोषः संशोध्यः कुष्टी वहुशोऽनुरक्षता प्राणान् । दोषे ह्यतिमात्रहते वायुर्हन्यादवलमाशु ॥ ४१ ॥
खेदस्य पानमिष्टं शुद्धे कोष्टे प्रवाहिते रक्ते । वायुर्हि शुद्धकोष्टं कुष्टिनमवलं विशति शीघ्रम् ॥ ४२ ॥

In the kuṣṭhas predominant in vāta intake of ghee is recommended. Similarly, emesis in those predominant in kapha and purgation followed by blood-letting in those predominant in pitta is recommended. In cases of kuṣṭha, the emetic and purgative formulations said in the section of pharmaceuticals should be prescribed. (As regards blood-letting), in minor type of kuṣṭha scraping and in minor types venesection is recommended. The patient of kuṣṭha having plenty of doṣa should be evacuated frequently taking care of his strength because on excessive elimination of dosas vāyu ruins the weak (patient) shortly. When the bowels are evacuated and blood is let out, intake of ghee is prescribed because in weak patient after evacuation vāyu takes place quickly. [39-42]

दोषोत्क्रिष्टे हृदये वाम्यः कुष्टेषु चोर्ध्वभागेषु । कुटजफलमदनमधुकैः सपटोलैर्निम्बरसयुक्तैः ॥ ४३ ॥
 शीतरसः पकरसो मधूनि मधुकं च वमनानि । कुष्टेषु त्रिवृता दन्ती त्रिफला च विरेचने शम्ना ॥ ४४ ॥
 सौचीरकं तुषोदकमालोडनमासवाश्च सीधूनि । शंसन्त्यधोद्वाराणां यथाविरेकं क्रमश्चेषुः ॥ ४५ ॥
 दार्ढीवृहतीसेत्यैः पटोलपिचुमर्दमदनकृतमालैः । सख्नेहैरास्थाप्यः कुष्टी सकलिङ्गयवमुस्तैः ॥ ४६ ॥
 वातोल्बणं विरिक्तं निरुदमनुवासनार्हमालक्ष्य । फलमधुकनिम्बकुटजैः सपटोलैः साधयेत्स्तेहम् ॥ ४७ ॥
 सैन्धवदन्तीमरिचं फणिज्ञकः पिप्पली करञ्जफलम् । नस्यं स्यात्सविडङ्गं किमिकुष्टकफप्रकोपग्नम् ॥ ४८ ॥
 वैरेचनैर्धूमैः श्लोकस्थानैरितैः प्रशास्यन्ति । कृमयः कुष्टकिलासाः प्रयोजितैरुत्तमाङ्गस्थाः ॥ ४९ ॥

In kuṣṭhas located in upper part when the heart is excited by dosas, the patient should be vomited by administering indrayava, madanaphala, madhuka and paṭola (leaves) mixed with nimba juice. In kuṣṭhas, śitarasa, pakwarasa (types of vinegar), honey and madhuka are recommended for emesis and trivṛtā, dantī and triphalā for purgation. Sauvīraka, tuṣodaka (types of vinegar), āsavas and sīdhus (types of fermented liquors) are recommended as dissolving vehicle for pūrgaives. After management is prescribed according to purgation effected, the patient of kuṣṭha should be given non-unctuous enema prepared from dāruharidrā, bṛhatī, uśira, paṭola, nimba, madana, āragvadha, indrayava and musta mixed with uncting substanc. After pru :ation and non-unctuous enema the patient having aggravation of vāta should be administreted unctuous enema, if necessary, with uncting substance prepared with madana, madhuka, nimba, kuṭaja and paṭola. Snuff prepared with rock salt, dantī, marica, phaṇijjaka, pippali, karañja (fruit) and viḍaiiga destroys worms, kuṣṭha and disorders of kapha. The evacuative smoking said in sūtrasthāna, if applied, alleviates worms, kuṣṭha and kilāsa located in head. [43-49]

स्थिरकठिनमण्डलानां स्विन्नानां प्रस्तरप्रणाडीभिः । कृचेर्विघट्टितानां रक्तोत्क्लेशोऽपनेतव्यः ॥ ५० ॥
 आनूपवारिजानां मांसानां पोदृलैः सुखोर्णीश्च । स्विन्नोत्सन्नं विलिखेत् कुष्टं तीक्ष्णेन शख्नेण ॥ ५१ ॥
 रुधिरागमार्थमथवा श्रद्धालावृनि योजयेत् कुष्टे । प्रच्छितमल्पं कुष्टं विरेचयेद्वा जलौकोभिः ॥ ५२ ॥
 ये लेपाः कुष्टानां युज्यन्ते निर्हतास्त्रोषाणाम् । संशोधिताशयानां सद्यः सिद्धिर्भवेत्तेषाम् ॥ ५३ ॥

The diseased spots which are stable, hard and patchy should be fomented by means of stone-slab and tubes and thereafter rubbed with a brush. In this way, the morbidity of blood should be removed. Such spot may also be fomented with the bundle of meat of marshy and aquatic animals slightly heated and then scraped with a sharp instrument so that blood comes out or for this purpose horn or bottle gourd may also be applied. In case of minor disorder, the spot should be scarified or leeches should be applied for evacuation of (impure) blood. The medicaments applied externally exhibit quick effect after the impurity of blood is eliminated and thus the seat of morbidity is evacuated. [50-53]

येषु न शस्त्रं क्रमते स्पर्शंन्द्रियनाशनानि यानि म्युः । तेषु निपात्यः क्षारोरकं दोषं च विस्ताव्य ॥ ५४ ॥
पाषाणकठिनपरुपे सुते कुष्ठे स्थिरे पुराणे च । पीतागदस्य कार्यो विषैः प्रदेहोऽगदैश्चान् ॥ ५५ ॥
स्तब्धानि सुसंसुतान्यस्वेदनकण्डुलानि कुष्टानि । कूचैर्दन्तीत्रिवृताकरवीरकरञ्जकुटजानाम् ॥ ५६ ॥
जात्यर्कनिष्वजैर्वा पत्रैः शस्त्रैः समुद्रफेनैर्वा । घृष्टानि गोमयैर्वा ततः प्रदेहैः प्रदेह्यानि ॥ ५७ ॥

In case where surgical interference is not fit and the spots are anaesthetic, alkali should be applied after elimination of blood and the associated doṣa. If the spot which is stony hard, rough, benumbed, stable and old, the patient should be advised to take some antipoison drug and then the spot should be anointed with some poison followed by anti-poison drug. The leprotic spots which are stiff, exceedingly anaesthetic, without perspiration and itching should be rubbed with the brush of dantī, trivṛtā, karavīra, karañja or leaves of jāti, arka or nimba, or some instrument or dried cowdung piece before application of an ointment. [54-57]

मारुतकफकुष्टभ्यं कर्मांकं पित्तकुष्टिनां कार्यम् । कफपित्तरक्तहरणं तिक्ककपायैः प्रशमनं च ॥ ५८ ॥
सर्पेणि तिक्ककानि च यज्ञान्यद्रक्तपित्तनुत् कर्म । वाहाभ्यन्तरमग्र्यं तत् कार्यं पित्तकुष्टेषु ॥ ५९ ॥

In pittaja kuṣṭha, the measures prescribed for the treatment of vātakaphaja kuṣṭha should be adopted particularly elimination of kapha, pitta and (impure) blood and pacification with bitter and astringent drugs. The ghee processed with bitters and other external as well as internal measures alleviating raktapitta should be applied in pittaja kuṣṭha. [58-59]

दोषाधिक्यविभागादित्येतत् कर्म कुष्टनुत् प्रोक्तम् । वक्ष्यामि कुष्टशमनं प्रायस्त्वदोषसामान्यात् ॥ ६० ॥
दार्वी रसाज्जनं चा गोमूत्रेण प्रवाधते कुष्टम् । अभया प्रयोजिता चा मासं सव्योषगुडतैला ॥ ६१ ॥

मूलं पटोलस्य तथा गवाक्षयाः पृथक् पलांशं त्रिफलात्वचश्च ।
स्यात्त्रायमाणा कटुरोहिणी च भागाधिका नागरपादयुक्ता ॥ ६२ ॥
पलं तथैवां सह चूर्णितानां जले शृतं दोषहरं पिवेत् ।
जीर्णं रसैर्धन्वमृगदिजानां पुराणशाल्योदनमाददीत ॥ ६३ ॥
कुष्टानि शोफं ग्रहणीप्रदोषमर्शांसि कृच्छ्राणि हलीमकं च ।
षड्ग्रात्रयोगेन निहन्ति चैष हृद्बस्तिशूलं विषमज्वरं च ॥ ६४ ॥

The therapeutic measures alleviating kuṣṭha have been said above according to the predominance of doṣas. Now further (I) will say the management of kuṣṭha in general on the basis of morbidity in skin.

Dāruharidrā or rasāñjana taken with cow's urine alleviates kuṣṭha. Likewise, harītakī mixed with trikaṭu, jaggery and tila oil exhibits the same effect it taken for a month.

Poṭola (root), indravāruṇī (root), triphalā (pulp), each 40 gm., Trāyamāṇā, kaṭurohiṇī and śuṇṭhī mixed 40 gm. all together should be powdered. 40 gm. from this powder be made into decoction in water and taken by the patient. On digestion of the drug, the diet of śāli rice should be taken along with soup of the meat of wild animals and birds. This formulation taken for six days alleviates kuṣṭhas, swellings, grahaṇīroga, difficult piles, halimaka, pain in cardiac and pelvic regions and intermittent fevers. [60–64]

मुस्तं व्योषं त्रिफला मञ्जिष्ठा दारु पञ्चमूल्यौ द्वे । सप्तच्छदनिम्बत्वक् सविशालश्चित्रको मूर्वा ॥ ६५ ॥
 चूर्णं तर्पणभागैर्नवभिः संयोजितं समध्वाज्यम् । सिद्धं कुष्टनिर्वर्हणमेतत् प्रायोगिकं भक्ष्यम् ॥ ६६ ॥
 श्वयथुं सपाण्डुरोगं श्वित्रं ग्रहणीप्रदोषमर्शासि । ब्रह्मगन्दरपिडकाकण्डूकोटांश्च विनिहन्ति ॥ ६७ ॥
 इति मुस्तादिचूर्णम् ।

Musta, trikaṭu, triphalā, mañjīṣṭhā, devadāru, both pañcamūlas (daśamūla), bark of saptaparṇa and nimba, viśālā, (bigger variety of indravāruṇī), citraka and mūrvā-powder of all these should be combined with nine parts of saturating preparation added further with honey and ghee. This practically edible preparation is a tested remedy for kuṣṭha. Apart from this, it alleviates swelling, anaemia, leucoderma, grahaṇīroga, piles, hernia, fistula, boils, itching and rashes. [65–67]

(Thus mustādi cūrṇa).

त्रिफलातिविषाकटुकानिम्बकलिङ्गकवचापटोलानाम् । मागधिकारजनोद्यपद्मकमूर्वाविशालानाम् ॥ ६८ ॥
 भूनिम्बपलाशानां दद्याद्विपलं ततखिचुद्दिगुणा । तस्याश्च पुनर्ब्रह्मी तच्चूर्णं सुमिनुत् परमम् ॥ ६९ ॥

Triphalā, ativiṣā, kaṭukā, nimba, indrayava, vacā, paṭola, pippalī, both haridrās (haridrā and dāruharidrā) padmaka, mūrvā, viśālā, leaves of bhūnimba-each 8 gm., trivṛt 160 gm and brāhmī 320 gm. All these are powdered. This is an excellent drug for numbness. [68–69]

नवनीतकप्रयोगो रसेन जात्याः समाक्षिः परमः : सप्तदशकुष्टघाती माश्किकधातुश्च मूर्वेण ॥ ७० ॥
 एवं गन्धकयोगात् सुवर्णमाक्षिकप्रयोगाद्वा । सर्वव्याधिनिर्वर्हणमद्यात् कुष्टी रसेन च निघट्तीतम् ॥ ७१ ॥
 वञ्चशिलाजतुसहितं सहितं वा योगराजेन । सर्वव्याधिप्रशमनमद्यात्कुष्टी निगृह्ण नित्यं च ॥ ७२ ॥

The use of fresh butter along with the juice of jāti mixed with honey or the mākṣika dhātu (copper pyrite) taken with urine alleviates the seventeen types of

kuṣṭha. Likewise, the patient of kuṣṭha should take the juice extracted (from jāti) in combination with sulphur or survarṇamākṣika (copper pyrite). This is an excellent formulation for alleviating all the disorders, or he should take the above juice regularly combined with diamond, śilājatu or yogarāja, This is also a panacea. [70-72]

खदिरसुरदारुसारं थ्रपयित्वा तद्सेन तोयार्थः । क्षौद्रप्रस्थे कार्यः कार्यं ते चाएपलिके च ॥ ७३ ॥
 तत्रायश्चूर्णानामएपलं प्रक्षिपेत्तथाऽमूनि । त्रिफलैले त्वड्मरिचं पत्रं कनकं च कवर्णशम् ॥ ७४ ॥
 मत्स्यणिडका मधुसमा तन्मासं जातमायसे भाण्डे । मध्वासवमाचरतः कुष्टकिळासे शमं यातः ॥ ७५ ॥
 इति मध्वासवः ।

The heartwood of khadira and devadāru in quantity of 320 gm. each should be made into decoction which would serve the purpose of water. Then honey 640 gm., lohabhasma 320 gm., triphalā, elā, twak, marica, patra and nāgakeśara each 10 gm., sugarcandy equal to honey (640 gm)—all should be kept in an iron vessel for a month. This madhvāsava, if taken, alleviates kuṣṭha and kilāsa. [73-75]

(Thus madhvāsava)

खदिरकषायद्रोणं कुम्भे धूतभाविते समावाप्य । द्रव्याणि चूर्णितानि च षट्पलिकान्यत्र देयानि ॥ ७६ ॥
 त्रिफलाव्योषविडङ्गरजनीमुस्ताटरुपकेन्द्रयवाः । सौवर्णी च तथा त्वक् छिञ्चरुहा चेति तन्मासम् ॥ ७७ ॥
 निदधीत धान्यमध्ये प्रातः प्रातः पिवेत्ततो युक्त्या । मासेन महाकुष्ठं हन्त्येवालं तु पक्षेण ॥ ७८ ॥
 अर्द्धश्वासभगन्दरकासकिळासप्रमेहशोपांश्च । ना भवति कनकवर्णः पीत्वाऽरिष्टं कनकविन्दुम् ॥ ७९ ॥
 इति कनकविन्दुरिष्टम् ।

The decoction of khadira 10.24 litres, should be kept in a vessel smeared with ghee. To this powders of triphalā, trikaṭu, viḍāṅga, haridrā, vāsā, indrayava, bark of nāgakeśara and guḍūci in the quantity of 240 gm. each. This is kept for a month with in the paddy grains. This arīṣṭa taken every morning properly alleviates major skin disorders in a month and minor ones in a fortnight. Moreover, it destroys piles, asthma, fistula, cough, leucoderma, parmeha and pththisis. By taking this kanakabindvāriṣṭa one regains shining complexion like that of gold. [76-79]

(Thus Kanakabindvāriṣṭa).

कुष्टेष्वनिलकफकृतेष्वेवं पेयस्तथाऽपि पैत्तेषु । कृतमालकाथश्चाप्येष विशेषात् कफकृतेषु ॥ ८० ॥

This should be taken in kuṣṭha caused by vāta and kapha and also in that caused by pitta. In Kuṣṭha caused by Kapha, the decoction of āragvadha is particularly efficacious. [80]

त्रिफलासवश्च गौडः सचित्रकः कुष्टरोगविनिहन्ता । क्रमुकदशमूलदन्तीवराङ्गमधुयोगसंयुक्तः ॥ ८१ ॥

The āsava of triphalā is prepared from jaggery and combined with citraka, kramuka, daśamūla, danti, tawk and honey. This preparation destroys the disorder of kuṣṭha. [81]

लघूनि वान्नानि हितानि विद्यात् कुष्टेषु शाकानि च तिक्कानि ।
भल्लातकैः सत्रिकलैः सनिम्बैर्युक्तानि वान्नानि घृतानि चैव ॥ ८२ ॥
पुराणधान्यान्यथ जाङ्गलानि मासानि मुद्राश्च पटोलयुक्ताः ।
शस्ता, न गुर्वम्लपयोदधीनि नानुपमस्यान् गुडमितलाश्च ॥ ८३ ॥

As regards diet, the light cereals and bitter vegetables are wholesome in Kuṣṭhas. Likewise, the edibles and ghṛtas mixed with bhallātaka, triphalā and nimba should be used. Old cereals, meat of wild animals, green gram and paṭola are recommended in kuṣṭhas. The contraindicated items are heavy, sour, milk, curd, marshy fish, jaggery and sesamum. [82-83]

एला कुष्टं दार्ढी शतपुष्पा चित्रको विडङ्गश्च । कुष्टालेपनमिष्टं रसाञ्जनं चाभया चैव ॥ ८४ ॥
चित्रकमेलां विन्दीं वृषकं त्रिवृदर्कनागरकम् । चूर्णांकृतमष्टाहं भावयितव्यं पलाशस्य ॥ ८५ ॥
क्षारेण गवां मूत्रस्त्रेतन तेनास्य मण्डलान्याशु । भिद्यन्ते विलयन्ति च लिसान्यर्काभितपानि ॥ ८६ ॥
मांसी मरिचं लघूणं रजनीं तगरं सुधा गृह्णादधूमः । मूत्रं पित्तं क्षारः पलाशः कुष्टहा लेपः ॥ ८७ ॥
त्रिपु सीसमयश्चूर्णं मण्डलगुत् फलगुचित्रकौ वृहती । गोधारसः सलवणो दारु च मूत्रं च मण्डलगुत् ॥ ८८ ॥
कदलीपलाशापाटलिनिचुलक्षाराम्भसा प्रसन्नेन । मांसेषु तोयकार्यं कार्यं पिष्टेच किणवस्य ॥ ८९ ॥
तैर्मेदकात् सुजातात् किणवैर्जनितं प्रलेपनं शास्तम् । मण्डलकुष्टयनिशाशनमातपसंस्थं कृमिन्नं च ॥ ९० ॥
मुस्तं मदनं चिफला करञ्ज आरग्वधकलिङ्गयवाः । दार्ढीं ससतपर्णा स्नानं सिद्धार्थकं नाम ॥ ९१ ॥
एष कथायो वमनं विरेचनं वर्णकस्तथोद्धर्षः । त्वग्दोषकुष्टशोफप्रवाधनः पाण्डुरोगम्बः ॥ ९२ ॥
कुष्टं करञ्जबीजान्येडगजः कुष्टसूदनो लेपः । प्रपुत्राडबीजसैन्धवरसाञ्जनकपित्थलोध्राश्च ॥ ९३ ॥
इवेतकरवीरमूलं कुटजकरञ्जयोः फलं त्वचो दार्ढीः । सुमनःप्रवालयुक्तो लेपः कुष्टापहः सिद्धः ॥ ९४ ॥
लोभ्रस्य धातकीनां वत्सकबीजस्य नक्तमालस्य । कल्कश मालतीनां कुष्टेषुन्मर्दनालेपौ ॥ ९५ ॥
शैरीषी त्वक् पुष्पं कार्पास्या राजवृक्षप्रत्राणि । पिष्टा च काकमाची चनुर्विधः कुष्टनुलेपः ॥ ९६ ॥

इति लेपाः ।

Elā, kuṣṭha, dāruharidrā, śatapuṣpā, citraka, viḍaṅga, rasāñjana and haritaki-all powdered together make a good paste for kuṣṭha.

Citraka, elā, nimba, vāsā, trivṛt, arka, śunthī all powdered together should be impregnated with alkali of palāśa prepared with cow's urine for eight days. The spots of maṇḍala kuṣṭha pasted with it and exposed to the sun are torn away and disappear.

The paste prepared of māṁsī, marica, salt, haridrā, tagara, snuhī, soot, cow's urine and bile, alkali of palāśa destroys kuṣṭha.

Powders of tin, lead and iron along with kākodumbara, citraka and bṛhatī alleviate the maṇḍala kuṣṭha.

Likewise the juice of godhā (iguana) mixed with salt and the cow's urine mixed with devadāru are efficacious in maṇḍala kuṣṭha.

The clear alkali water derived from kadali, palāśa, pāṭali (muṣkaka) and nicula should be used in place of water in preparation of meat which together with flower acts as yeast. From this medaka (a type of fermented preparation) is prepared. The yeast taken out from this acts as a good remedy for maṇḍala kuṣṭha (while exposing the patient to the sun) and worms.

Musta, madana, triphalā, karañja, āragvadha, indrayava, dāruharidrā and saptaparṇa-decoctions of these drugs makes a bath known as siddhārthaka. This may also be used as emetic, purgative, cosmetic and rubbing powder. This alleviates leprosy, other skin disorders, oedema and anaemia.

Kuṣṭha, seeds of karañja and cakramarda make a kuṣṭha-alleviating paste.

Seeds of cakramarda, rock salt, rasāñjana, kapitha, lodhra, root of white variety of karavīra, seeds of kuṭāja and karañja, bark of dāruharidrā, tender leaves of jāti—all together make an efficacious paste for alleviating kuṣṭha.

The paste of lodhra, dhātaki (flowers), Indrayava, karañja (seeds) and jāti is used as anointing and paste in kuṣṭha.

Bark of śiriṣa, flower of cotton plant, leaves of āragvadha and kākamāci (whole plant) make four types of kuṣṭha-alleviating paste. [84-96]

(Thus the pastes end).

दाव्या रसाज्ञनस्य च निम्बपटोलस्य खदिरसारस्य । आरग्वधवृक्षकयोग्निफलायाः सप्तपर्णस्य ॥ ९७ ॥
हति षट् कषाययोगाः कुष्टघ्नाः सप्तमश्च तिनिशस्य । स्नाने पाने च हितास्तथा षष्ठमश्चवारस्य ॥ ९८ ॥
आलेपनं प्रधर्षणमवचूर्णनमेत एव च कषायाः । तैलघृतपाकयोगे चेष्टन्ते कुष्टशान्त्यर्थम् ॥ ९९ ॥

त्रिफला निम्बपटोलं मञ्जिष्ठा रोहिणी वचा रजनी ।

एष कषाययोग्निम्बस्तो निहन्ति कफपित्तजं कुष्टम् ॥ १०० ॥

पत्तैरेव च सर्पिः सिद्धं वातोल्बणं जयति कुष्टम् ।

एष च कल्पो दिष्टः खदिरासनदारहनिम्बानाम् ॥ १०१ ॥

(1) Dāruharidrā and rasāñjana, (2) nimba and paṭola, (3) heartwood of khadira, (4) āragvadha and kuṭaja, (5) triphalā, (6) saptaparṇa—these six formulations in the form of decoction, along with the decoction of tiniśa the seventh one and that of karavīra the eighth one are useful as bath and intake. The same are also used as paste, rubbing powder, powder and in cooking of oil and ghee for alleviation of kuṣṭha.

Triphalā, nimba, paṭola, mañjiṣṭhā, rohiṇī, vacā and haridrā—the decoction of these drugs, if taken regularly, alleviates kuṣṭha caused by kapha and pitta. Ghee cooked with the same drugs overcomes the kuṣṭha predominant in vāta.

These preparations may also be made from khadira, asana, devadāru and nimba. [97-101]

कुष्टार्कंतुत्थकट्फलमूलकवीजानि रोहिणी कटुका ।
कुटजफलोत्पलमुस्तं वृहतीकरवीरकासीसम् ॥ १०२ ॥
एडगजनिम्बपाठा दुरालभा चित्रको विडङ्गश्च ।
तिक्कालावुकवीजं कम्पिष्टकसर्षपौ वचा दार्वी ॥ १०३ ॥

पतैस्तैलं सिद्धं कुष्टग्नं योग एव चालेपः । उद्धर्तनं प्रधर्षणमवचूर्णनमेष एवेषुः ॥ १०४ ॥

Kuṣṭha, arka, tuṭṭha, kaṭphala, seeds of mūlaka, rohiṇī, kaṭukā, indrayava, utpala, musta, bṛhatī, karavīra, cakramarda, nimba, pāṭhā, durālabhā, citraka, viḍāṅga, seeds of bitter bottle-gourd, kampillaka, sarṣapa, vacā, and dāruharidrā-oil prepared with these drugs is kuṣṭha-alleviating. This formulation may also be used as paste, anointing, rubbing and powdering. [102-104]

इवेतकरवीरकरसो गोमूत्रं चित्रको विडङ्गश्च । कुष्टेषु तैलयोगः सिद्धोऽयं संमतो भिषजाम् ॥ १०५ ॥

इति इवेतकरवीराद्यं तैलम् ।

The juice of white karavīra, cow's urine, citraka and viḍāṅga-oil prepared with these is a tested remedy for kuṣṭha and approved by physicians. [105]

(Thus Śwetakaravirādya taila).

इवेतकरवीरपल्लवमूलत्वग्न्यत्सको विडङ्गश्च । कुष्टार्कमूलसर्षपशिग्रुत्वग्रोहिणी कटुका ॥ १०६ ॥
पतैस्तैलं सिद्धं कल्कैः पादांशिकैर्गवां मूत्रम् । दत्या तैलचतुर्गुणमध्यङ्गात् कुष्टकण्डुम्भम् ॥ १०७ ॥

इति इवेतकरवीरपल्लवाद्यं तैलम् ।

White type of karavīra (tender leaves, root and bark), kuṭaja, viḍāṅga, root of kuṣṭha and arka, sarṣapa, bark of śigru, rohiṇī and kaṭukā-oil prepared with the paste of these drugs in $\frac{1}{4}$ quantity and four times cow's urine alleviates kuṣṭha and itching by massage. [106-107]

(Thus Śwetakaravīra-pallavādya taila).

तिक्कालावुकवीजं द्वे तुत्थे रोचना हरिद्रे द्वे । वृहतीफलमेरण्डः सविशालश्चित्रको मूर्वा ॥ १०८ ॥

कासीसहिङ्गशिग्रुत्यूषणसुरदारुम्भविङ्गम् ।

लाङ्गलकं कुटजत्वक् कटुकाख्या रोहिणी चैव ॥ १०९ ॥

सर्पपतैलं कल्कैरतैर्मूत्रे चतुर्गुणे साध्यम् । कण्डूकुष्टविनाशनमध्यङ्गान्मारुतकफहन्तु ॥ ११० ॥

इति तिक्केश्वाकादितैलम् ।

Seeds of bitter bottle-gourd, two types of tuttha, rocanā, two types of haridrā (haridrā and dāruharidrā), bṛhatī (fruits), eraṇḍa, viśālā, citraka, mūrvā, kāsīsa, hiṅgu, śigru, trikaṭu, devadāru, tumburu, viḍāṅga, lāṅgali (root), kuṭaja (bark), kaṭukā and rohiṇī—the mustard oil should be cooked with paste of these drugs along with four times cow's urine. This oil by massage destroys itching and kuṣṭha and overcomes vāta and kapha. [108-110]

(Thus Tiktekṣvākvādi taila).

कनकक्षीरी सैला भार्गी दन्त्याः फलानि मूलं च ।
 जातीप्रवालसर्पपलशुनचिडङ्गं करञ्जत्वक् ॥ १११ ॥
 सतच्छदाकेपलुवमूलत्वडनिम्बचित्रकास्फोताः । गृजैरण्डं वृहतीमूलकसुरसार्जकफलानि ॥ ११२ ॥
 कुष्ठं पाठा मुस्तं तुम्बुरमूर्वावचाः सप्तद्वयन्थाः । एडगजकुटजशिश्रुत्यूपणभल्लातकक्षवकाः ॥ ११३ ॥
 हरितालमवाकपुष्पी तुरथं कम्पिलुकोऽमृतासंज्ञः ।
 सौराष्ट्री कासीसं दार्ढत्वक् सर्जिकालवणम् ॥ ११४ ॥
 कल्कैरेतैस्तैलं करवीरकमूलपलुवकथाये । सार्षपमथवा तैलं गोमूत्रचतुर्गुणं साध्यम् ॥ ११५ ॥
 स्थाप्यं कटुकालाबुनि तत्सिद्धं तेन मण्डलान्याश्यु ।
 भिन्द्याद्विषगम्यज्ञात्कुमीश्च कण्डं च विनिहन्यात् ॥ ११६ ॥
 इति कनकक्षीरैतैलम् ।

Swarṇakṣīrī, elā, bhārgī, danti (fruits and root), young leaves of jātī, sarṣapa, laśuna, viḍāṅga, karañja (bark) saptaparna and (young leaves, root and bark), nimba, citraka, āsphoṭā, guñjā, eraṇḍa, fruits of bṛhatī, mūlaka, surasā, and arjaka, kuṣṭha, pāṭhā, musta, tumburu, mūrvā, vacā, ṣadgranthā, cakramarda, kuṭaja, śigru, trikaṭu, bhallātaka, kṣavaka, orpiment, adhahpuṣpi, tuttha, kampillaka, amṛtāsaṅga, saurāṣṭri, kāsisa, bark of dāruharidrā, sarjksira and rock salt—with the paste of these drugs mustard or tila oil should be prepared with the decoction of the root and young leaves of karavīra and four times of cow's urine. This, when prepared, should be kept in a vessel made of bitter bottlegourd. By this the physician may tear off the maṇḍala kuṣṭha along with worms and itching by massage. [111-116]

(Thus Kanakakṣīrī taila).

कुष्ठं तमालपत्रं मरिचं समनःशिलं सकासीसम् । तैलेन युक्तमुषितं सप्ताहं भाजने ताप्ते ॥ ११७ ॥
 तेनालितं सिध्मं सप्ताहादव्येति तिष्ठतो धर्मं ।
 मासान्नवं किलासं ज्ञानं मुक्त्वा विशुद्धतनोः ॥ ११८ ॥

इति सिध्मे लेपः ।

Kuṣṭha, tamālapatra, marica, realgar, kāsisa—these mixed with oil should be kept in a copper vessel for a week. By anointing this followed by the exposure to the sun for a week one becomes pure in body and is freed from sidhma and from recently arisen leucoderma if applied for a month. During this period bath is prohibited. [117-118]

सर्पकरञ्जकोशातकीनां तैलान्ययेहुङ्दीनां च ।
 कुष्ठेषु हितान्याहुस्तैलं यज्ञापि खदिरसारस्य ॥ ११९ ॥

Oils of sarṣapa, karañja, kośataki, iṅgudi and also of the heartwood of khadira are useful in kuṣṭhas. [119]

जीवन्ती मञ्जिष्ठा दार्ढी काम्पिलुकं रजस्तुरथम् ।
 एष घृततैलपाकः सिद्धः सिद्धे च सर्जरसः ॥ १२० ॥

देयः समधूचिछष्टो विपादिका तेन शाम्यते ऽभ्यक्ता ।
चर्मैककुष्टकिटिभं कुष्टं शाम्यत्यलसकं च ॥ १२१ ॥

इति विपादिकाहरवृत्तैले ।

किण्वं वराहरुधिरं पृथ्वीका सैन्धवं च लेपः स्यात् ।

लेपो योज्यः कुस्तुम्बुरुणि कुष्टं च मण्डलनुत् ॥ १२२ ॥

पूतीकदारुजटिलाः शक्सुरा क्षौद्रमुद्रपण्यां च । लेपः सकाकनासो मण्डलकुष्टापहः सिद्धः ॥ १२३ ॥
चित्रकशोभाज्ञनकौ गुड्हच्यपामार्गदेवदारुणि । खदिरो धवश्च लेपः श्यामा दन्ती द्रवन्ती च ॥ १२४ ॥

लाक्षारसाज्ञैलाः पुनर्नवा चेति कुष्टिनो लेपाः ।

दधिमण्डयुताः सर्वं देयाः षण्माशृतकफकुष्टग्नाः ॥ १२५ ॥

एडगजकुष्टसैन्धवसौचीरकसर्पैः कुमिष्ठैश्च । कुमिकुष्टमण्डलाख्यं ददूकुष्टं च शममुपैति ॥ १२६ ॥
एडगजः सर्जरसो मूलकबीजं च सिद्धकुष्टानाम् ।

काञ्जिकयुक्तं तु पृथग्नातमिदमुदर्तनं लेपाः ॥ १२७ ॥

वासा त्रिफला पाने स्नाने चोद्रतने प्रलेपे च । वृहतीसेव्यपटोलाः ससारिवा रोहिणी चैव ॥ १२८ ॥
खदिरावघातकुभरोहीतकलोधकुटजधवनिम्बाः ।

सप्तच्छदकरवीराः शस्यन्ते स्नानपानेषु ॥ १२९ ॥

जलवाप्यलोहकेशरपत्रपूवचन्दनं मृणालानि । भागोत्तराणि सिद्धं प्रलेपनं पित्तकफकुष्टे ॥ १३० ॥
यष्टाहलोधपद्मकपटोलपिचुमर्दचन्दनरसाश्च ।

स्नाने पाने च हिताः सुशीतलाः पित्तकुष्टिभ्यः ॥ १३१ ॥

आलेपनं प्रियहुर्हेणुका वत्सकस्य च फलानि ।

सातिविषा च ससेव्या सचन्दना रोहिणी कटुका ॥ १३२ ॥

तिक्तवृत्तैर्धौत्यृतैरभ्यङ्गो दृष्ट्यामानकुष्टेषु । तैलैश्चन्दनमधुकप्रपौण्डरीकोत्पलयुतैश्च ॥ १३३ ॥

हेदे प्रपतति चाङ्गे वाहे विस्फोटके सचर्मदले ।

शीताः प्रदेहसेका व्यधो विरेको घृतं तिक्तम् ॥ १३४ ॥

Jivantī, mañjiṣīhā, dāruharidrā, kampillaka (dust) and tuttha—with these drugs ghṛta or taila should be prepared. Sarjarasa and bee-wax should be added to it. By applying it vipādikā is cured. Moreover, it is also a remedy for cormākhya, ekakuṣṭha, kitibha and alasaka.

(Thus vipādikā—alleviating ghṛta and taila).

(1) Yeast, boar's blood, pṛthvikā and rock salt—these mixed together make a paste for kuṣṭha.

(2) The fruits of dhānyaka and kuṣṭha together make a paste for maṇḍala kuṣṭha.

(3) Pūtika, devadāru, jaṭāmānsī, indravāruṇī, guḍuci and mudgaparnī along-with kākanāsā is a tested paste application for maṇḍala kuṣṭha.

(4) Citraka, śobhāñjana, guḍuci, apāmārga, devadāru, khadira and dhava.

(5) Śyāmā, danti and dravantī.

(6) Lākṣā, rasāñjana, elā, and punarnavā—these are the six pastes for the patients of kuṣṭha which alleviate the vātakaphaja types of the disease. They should be applied with curd water.

By application of cakramarda, kuṣṭha, rocksalt, sauvīraka (type of sour gruel), sarṣapa and other anthelmintic drugs, worms, maṇḍala kuṣṭha and dadru are pacified.

Cakramarda, sarjarasa, seeds of mūlaka should be applied as anointing with sour gruel.

Vāsā and triphalā—these together are used as intake, bath, anointing and paste. For the same purposes are used bṛhatī, uśira, paṭola, sārivā and rohiṇī.

Khadira, āragvadha, kakubha, rohitaka, lodhra, kuṭaja, dhava, nimba, saptaparṇa and karavīra—these are recommended as bath or intake.

Hribera, kuṣṭha, aguru, nāgakeśara, patra, kaivartamustaka, candana and lotus-stalk—these together in gradually increasing quantity make a paste for pittakaphaja kuṣṭha.

Cold decoctions of madhuyaṣṭī, lodhra, padmaka, paṭola, nimba and candana are useful as bath and intake for the patients of pittaja kuṣṭha.

Priyaṅgu, hareṇukā, indrayava, ativiṣā, uśira, candana, rohiṇī and katukā—these drugs together make a paste for kuṣṭha (pittaja).

In kuṣṭhas having burning sensation massage should be applied with bitter ghees, washed ghees and oils prepared with candana, madhuka, prapāṇḍarika and utpala.

In conditions of necrosis, falling away of body parts, burning sensation, visphoṭaka and carmadala-cold ointments and spinklings, venesection, purgation and bitter ghee are prescribed. [120–134]

खदिरघृतं निम्बघृतं दार्वीघृतमुत्तमं पटोलघृतम् ।
कुष्ठेषु रक्तपित्तप्रबलेषु भिषणिजं सिद्धम् ॥ १३५ ॥

Khadira ghṛta, nimbaghṛta, dārvīghṛta and paṭolaghṛta these formuations are excellent and tested remedies for kuṣṭhas predominant in rakta-pitta. [135]

त्रिफलात्वचोऽर्धपलिकाः पटोलपत्रं च कार्पिकाः शेषाः ।
कटुरोहिणी सनिम्बा यष्ट्याहा त्रायमाणा च ॥ १३६ ॥
एष कषायः साध्यो दत्त्वा द्विपलं मसूरविदलानाम् ।
सलिलाढकेऽष्टभागे शेषे पूतो रसो ग्राह्यः ॥ १३७ ॥
तत्र कषायेऽष्टपले चतुर्पलं सर्पिषथ पक्तव्यम् ।
यावत्स्यादष्टपलं शेषं पेयं ततः कोणम् ॥ १३८ ॥

तद्वातपित्तकुष्ठं वीसर्पं वातशोणितं प्रबलम् ।
ज्वरदाहगुल्मविद्रधिविभ्रमविस्फोटकान् हन्ति ॥ १३९ ॥

Pulpa of haritaki, bibhitaka, āmalaki and paṭola'leaves each 20 gms. kaṭurohiṇī, nimba, madhuyaṣṭī and trāyamāñā each 10 gm., bifurcated seeds of masūra (lentils) 80 gm. These should be boiled in water 2.56 kg. remaining to one-eighth. This should be filtered. With 320 ml. of this decoction ghee 160 gm. should be cooked:remaining to 320 gm. from this the proper dose should be taken lukewram. It alleviates vātapittaja kuṣṭha, visarpa, severe vātarakta, fever, burning sensation, gulma, vidradhi, giddiness and eruptions. [136-139]

निम्बपटोलं दार्ढीं दुरालभां तिक्तरोहिणीं त्रिफलाम् ।

कुर्यादधृपलांशं पर्षटकं त्रायमाणं च ॥ १४० ॥

सलिलाढकसिद्धानां रसेऽष्टभागस्थिते क्षिपेत् पूते ।

चन्दनकिराततिक्तकमागधिकाख्यायमाणं च ॥ १४१ ॥

मुस्तं वत्सकवीजं कल्कीकृत्यार्द्धकार्पिकान् भागान् ।

नवसर्पिष्ठं षट्पलमेतत्सद्धं घृतं पेयम् ॥ १४२ ॥

कुष्ठज्वरगुल्माशार्द्धाहणीपाण्डवामयश्वयथुहारि । पामाविसर्पपिडकाकण्डूमदगण्डनुत्सद्धम् ॥ १४३ ॥

इति तिक्तषट्पलकं घृतम् ।

Nimba, paṭola, dāruharidrā, durālabhbā, tiktarohiṇī, triphalā, parpaṭaka and trāyamāñā each 20 gm should be boiled in water 2.56 kg. remaining to one-eighth. On filtering it candana, kirātatikta, pippali, trāyamāñā, mustaka, Indrayava, each 5 gm are taken and made into a paste. Fresh ghee 240 gm. should be cooked with the above and taken. It alleviates kuṣṭha, fever, gulma, piles, grahṇāiroga, anaemia, oedema, pāmā, erysipelas, boils, itching, narcosis and swollen glands. [140-143]

(Thus tiktaṣṭpalaka ghṛta).

सपत्न्यादं प्रतिविषां शम्पाकं तिक्तरोहिणीं पाठाम् ।

मुस्तमुशीरं त्रिफलां पटोलपिचुमर्दपर्षटकम् ॥ १४४ ॥

धन्वयवासं चन्दनमुपकुल्यां पद्मकं हरिद्रे द्रे । पड्यन्यां सविशालां शतावरो सारिवे चोमे ॥ १४५ ॥

वत्सकवीजं वासां मूर्वामसृतां किराततिक्तं च ।

कल्कान् कुर्यान्मतिमान्यप्रथादं त्रायमाणं च ॥ १४६ ॥

कल्कश्यातुर्भागो जलमप्यगुणं रसोऽसृतफलानाम् ।

द्विगुणो घृतात्प्रदेयस्तत्सर्पिः पाययेत्सद्धम् ॥ १४७ ॥

कुष्ठानि रक्तपित्तप्रबलान्यशार्द्धसि रक्तवाहीनि । वीसर्पमम्लपित्तं वातासूक्ष्माणुरोगं च ॥ १४८ ॥

विस्फोटकान्सपामानुन्मादं कामलां ज्वरं कण्डूम् ।

हृद्रोगगुल्मपिडका असृग्दरं गण्डमालां च ॥ १४९ ॥

हन्यादेतत् सर्पिः पीतं काले यथावर्लं सद्यः । योगशतैरप्यजितान्महाविकारान्महातिकम् ॥ १५० ॥

इति महातिकं घृतम् ।

Saptaparna, prativiṣā, āragvadha, tiktarohipī, pāṭhā, musta, uśira, triphalā, paṭola, nimba, parpaṭaka, dhanvayāsa, candana, pippali, padmaka, two types of haridrā, ṣadgranthā, viśälā, śatāvari, both types of sārivā, indrayava, vāsā, mūrvā, guḍuci, kirātakta, madhuyaṣṭi and trāyamāṇā—these should be powdered into a paste. This paste is taken one-fourth, water eight times, juice of āmalaki fruit two times of ghee. This ghee prepared should be administered to the patient. This Mahātikta ghṛta alleviates quickly the kuṣṭhas predominant in raktapitta, bleeding piles, cryspelias, amlapitta, vātarakta, anaemia, eruptions, pāmā, insanity, jaundice, itching, heart disease, gulma, boils, menorrhagia, cervical adenitis and other obstinate diseases not responding to hundreds of other formulations, if taken in time and according to strength. [144–150]

(Thus mahātikta ghṛta).

दोषे हतेऽपनीते रक्ते बाह्यान्तरे कृते शमने । स्नेहे च कालयुक्ते न कुष्टमनुवर्तते साध्यम् ॥१५१॥

The kuṣṭha, if curable, does not continue after the pathogenic factors are eliminated, blood is let out, external as well as internal remedial measures are applied and unction is administered timely. [151]

खदिरस्य तुलाः पञ्च शिशपासनयोऽनुले । तुलार्धाः सर्वं पचैते करञ्जारिष्ठवेत्साः ॥ १५२ ॥
 पर्पटः कुटजश्चैव वृषः कुमिहरस्तथा । हरिद्रे कृतमालश्च गुड्ची त्रिफला त्रिवृत् ॥ १५३ ॥
 सप्तपर्णश्च संक्षुण्णा दशद्रोणेषु वारिणः । अष्टभागावशेषं तु कषायमवतारयेत् ॥ १५४ ॥
 धात्रीरसं च तुल्याशं सर्पिष्यश्चाढकं पचेत् । महातिककलक्षेस्तु यथोक्तैः पलसंमितैः ॥ १५५ ॥
 निहन्ति सर्वकुष्टानि पानाभ्यङ्गनिषेवणात् । महाखदिरमित्येतत् परं कुष्टविकारनुत् ॥ १५६ ॥
 इति महाखदिरं वृतम् ।

Khadira 20 kg. śimśapā and asana 4 kg. each; karaṇja, nimba, vetasa, parpaṭa, kuṭaja, vāsā, viḍāṅga, two types of haridrā (haridrā and dāruharidrā), āragvadha, guḍuci, triphalā, trivṛt and saptaparna—all combined 2 kg. are powdered coarsely and boiled in 102.4 litres of water remaining to one-eighth. With this decoction the juice of āmalaki fruits in equal quantity is mixed and used for cooking ghee 2.56 kg. adding thereto the paste of the said mahātikta (intensely bitter) drugs in the quantity of 40 gm. each. This mahākhadira ghṛta by intake and massage alleviates all types of kuṣṭha. Mahākhadira ghṛta is an excellent formulation for kuṣṭha. [152–156]

(Thus Mahākhadira ghṛta).

प्रपतत्सु लसोकाप्रस्त्रेषु गात्रेषु जन्तुजग्धेषु । मूत्रं निम्बविडङ्गे स्नानं पानं प्रदेहश्च ॥ १५७ ॥
 वृषकुटजसप्तपर्णाः करवीरकरञ्जनिम्बखदिराश्च । स्नाने पाने लेपे किमिकुष्टनुदः सगोमूत्राः ॥ १५८ ॥
 पानाहारविधाने प्रसेचने धूपने प्रदेहे च । कुमिनाशनं विडङ्गं विशिष्यते कुष्टहा खदिरः ॥ १५९ ॥
 पद्गजः सविडङ्गो मूलान्यारग्वधस्य कुष्टानाम् । उदालनं श्वदन्ता गोश्ववराहोऽद्रदन्ताश्च ॥ १६० ॥

पडगजः सविडङ्गो द्रे च निशे राजवृक्षमूलं च ।
कुष्टोद्वालनमग्र्यं सपिष्पलीपाकलं योजयम् ॥ १६१ ॥

In cases where the body parts are falling away, discharging lymph and are eaten away by organisms, cow's urine along with nimba and viḍāṅga is used as bath, intake and anointing.

Vāsā, kuṭaja, saptaparṇa, karavīra, karañja, nimba and khadira mixed with cow's urine and used as bath, intake and anointing for kuṣṭha and worms.

Viḍāṅga and khadira excel in their anthelmintic and antileprotic action respectively used by the way of drink, food, spinkling, fumigation and anointing.

Cakramarda, viḍāṅga, āragvadha (roots), teeth of dog, cow, horse, boar and camel are eradicator of kuṣṭha.

Cakramarda, viḍāṅga, haridrā, dāruharidrā, āragvadha (roots) along with pippali and kuṣṭha are excellent eradicator of kuṣṭha. [157-161]

श्वित्राणां संशमनं योक्तव्यं सर्वतो विशुद्धानाम् ।
श्वित्रे स्नानमग्र्यं मलपूरस इष्यते सगुडः ॥ १६२ ॥

तं पीत्वा सुख्निग्धो यथावलं सूर्यपादसंतापम् । संसेवेत विरिक्तस्थ्यहं पिपासुः पिवेत् पेयाम् ॥ १६३ ॥

श्वित्रेऽङ्गे ये स्फोटा जायन्ते कण्टकेन तान्भिन्न्यात् ।
स्फोटेषु विस्तुतेषु ग्रातः ग्रातः पिवेत् पक्षम् ॥ १६४ ॥
मलपूरसनं प्रियङ्गु शतपुष्पां चाम्भसा समुत्काश्य ।
पालाशं वा क्षारं यथावलं फाणितोपेतम् ॥ १६५ ॥

यच्चान्यन् कुष्टप्रभं श्वित्राणां सर्वमेव तच्छस्तम् । खदिरोदकसंसेकः खदिरोदकपानमग्र्यं वा ॥ १६६ ॥
समनः शिलं विडङ्गं कासीसं रोचनां कनकपुष्पीम् । श्वित्राणां प्रशमार्थं संसैन्धवं लेपनं दद्यात् ॥ १६७ ॥

कदलीक्षारयुनं वा खरास्थिदग्धं गवां रुधिरयुक्तम् ।
हस्तिमदाध्युषितं वा मालत्याः कोरकक्षारम् ॥ १६८ ॥

नीलोत्पलं सकुष्ठं संसैन्धवं हस्तिमूत्रपिष्ठं वा । मूलकबीजावल्गुजलेपः पिष्ठो गवां मूत्रे ॥ १६९ ॥
काकोदुम्बरिका वा सावल्गुजचित्रका गवां मूत्रे । पिष्ठ मनःशिला वा संयुक्ता वर्हिपित्तेन ॥ १७० ॥
लेपः किलासहन्ता वीजान्यावल्गुजानि लाक्षा च । गोपित्तमञ्जने द्रे पिष्पल्यः काललोहरजः ॥ १७१ ॥
युद्धा शोणितमोक्षैर्विरुक्षणैर्भक्षणैश्च सकूनाम् । श्वित्रं कस्यचिदेव प्रणश्यति क्षीणपापस्य ॥ १७२ ॥

In śvitra (leucoderma), the remedial measure should be administered after the patient is evacuated fully. First of all, purgative is administered in leucoderma. Thereafter the patient properly uncted should take the juice of malapū (kākodumbarikā) mixed with jaggery and be exposed to the sun. This is continued for three days. During this period in the event of thirst he should take liquid gruel. By this treatment the eruptions arisen in diseased spot should be torn open with a thorn. When all the eruptive boils are torn open the patient should take the

decoction of malapū, asana, priyaṅgu and śatapuspā, or the alkali derived from palāsa mixed with phāṇita every morning for a fortnight. Whatever is beneficial in kuṣṭha is recommended for the patient of leucoderma particularly sprinkling with or intake of the decoction of khadirā. Realgar, viḍaṅga, kāsisa, rocana, kanaka-puṣpi (swarṇakṣīrī) along with rock salt are applied as paste for alleviation of leucoderma.

(1) Burnt bone of ass mixed with alkali of banana and cow's blood, or (2) the alkali of the flower-bud of jāṭī mixed with elephant's ichor, or (3) nilotpala, kuṣṭha and rock salt powdered with elephant's urine, or (4) seeds of radish and bākuci powdered with cow's urine, or (5) kākodumbara, bākuci and citraka powdered with cow's urine, or (6) realgar powdered with peacock's bile make effective paste for leucoderma. The seeds of bākuci, lac, cow bile, two types of añjana, pippali and lohabhasma together make an effective paste for leucoderma.

By evacuation, blood-letting, roughening and intake of parched grain powder, the leucoderma is got rid off in rare cases where the sin is attenuated. [162-172]

दारुणं चारुणं श्वित्रं किलासं नामभिखिभिः । विशेषं विविधं तच्च त्रिदोषं प्रायशश्च तत् ॥ १७३ ॥
दोषे रक्ताधिते रक्तं ताम्रं मांससमाधिते । इवेतं मेदःधिते इवेतं गुरु तच्चोत्तरोत्तरम् ॥ १७४ ॥
यत् परस्परतोऽभिन्नं बहु यद्रक्तलोमवत् । यच्च वर्षगणोत्पन्नं तच्छृत्रं नैव सिध्यति ॥ १७५ ॥
अरक्तलोम ततु यत् पाण्डु नातिचिरोत्थितम् । मध्यावकाशे चोच्छूनं श्वित्रं तत्साध्यमुच्यते ॥ १७६ ॥

Kilāsa is mostly tridoṣaja and is of three types-dāruṇa aruṇa, and śvitra.

The diseased spot is red, coppery, and white and the morbidity is located in blood, flesh and fat respectively. Their severity is in successive order.

The leucoderma (spot) which is undemarcated mutually, extensive, having red hairs and arisen since many years is not curable. That leucoderma is curable which has no red hairs, is thin, pale, not so old and raised upwards in the middle. [173-176]

वचांस्यतथ्यानि कृतप्रभावो निन्दा सुराणां गुरुधर्षणं च ।
पापकिया पूर्वकृतं च कर्म हेतुः किलासस्य विरोधि चान्नम् ॥ १७७ ॥

False words, ungratitude, abusing gods, insult to teachers, sinful activity, previous (bad) deeds and incompatible food is the cause of lecoderma. [177]

तत्र स्थोकाः—

देतुंद्रव्यं लिङ्गं विविधं ये येषु चाधिका दोषाः । कुष्ठेषु दोषलिङ्गं समासतो दोषनिर्देशः ॥ १७८ ॥

साध्यमसाध्यं कुच्छुं कुष्ठं कुष्टपहाश्च ये योगाः ।
 सिद्धाः किलासदेतुर्लिङ्गं गुरुलाघवं तथा शान्तिः ॥ १७९ ॥
 इति संग्रहः प्रणीतो महर्षिणा कुष्टनाशनेऽध्याये । स्मृतिवुद्धिवर्धनार्थं शिष्याय हुताशवेशाय ॥ १८० ॥

Now the summing up verses—

Etiology, pathogenic materials, various symptoms, predominance of doṣas, their symptoms and occurrence of doṣas in kuṣṭhas, curable, incurable and hardly curable kuṣṭha, tested formulations efficacious in kuṣṭha, etiology of kīlāsa and its symptoms, severity and treatment—all this is said by the sage in the chapter dealing with the treatment of kuṣṭha for his disciple Agniveśa in order to improve his memory and knowledge. [178-180]

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृते चिकित्सितस्थाने कुष्टचिकित्सितं नाम
 सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

Thus ends the seventh chapter on treatment of kuṣṭha in Cikitsitāsthāna
 in the treatise composed by Agniveśa and
 redacted by Caraka. (7)

अष्टमोऽध्यायः

CHAPTER VIII

अथातो राजयक्षमचिकित्सितं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥

Now (I) shall expound the chapter on treatment of phthisis. [1]

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥ २ ॥

As propounded by Lord Ātreya. [2]

दिवौकसां कथयतामृषिभिर्वै श्रुता कथा । कामव्यसनसंयुक्ता पौराणी शशिनं प्रति ॥ ३ ॥
 रोहिण्यामतिसक्तस्य शरीरं नानुरक्षतः । आजगामाल्पतामिन्दोर्देहः ऊहपरिक्षयात् ॥ ४ ॥
 दुहितामसंभोगच्छेषाणां च प्रजापतेः । क्रोधो निःश्वाससूर्येण मूर्तिमान् निःसृतो मुखात् ॥ ५ ॥
 प्रजापतेर्हि दुहितृरप्ताविंशतिमंशुमान् । भार्यार्थं प्रतिजग्राह न च सर्वास्ववर्तत ॥ ६ ॥
 गुरुणा तमवद्यातं भार्यास्वसमवर्तनम् । रजःपरीतमवलं यक्षमा शशिनमाविशत् ॥ ७ ॥
 सोऽभिभूतोऽतिगुरुणा गुरुकोवेन निष्प्रभः । देवदेवर्पिंसहितो जगाम शरणं गुरुम् ॥ ८ ॥
 अथ चन्द्रमसः शुद्धां मर्ति बुद्ध्वा प्रजापतिः । प्रसादं कृतवान् सोमस्ततोऽश्विभ्यां चिकित्सितः ॥ ९ ॥
 स विमुक्तयन्नद्वो विरराज विशेषतः । ओजसा वर्धितोऽश्विभ्यां शुद्धं सत्त्वमवाप च ॥ १० ॥
 क्रोधो यक्षमा ज्वरो रोग एकार्थो दुःखसंक्षकः । यस्मात् स राजः प्रागासीद्राजयक्षमा ततो मतः ॥ ११ ॥
 स यक्षमा हुङ्कूतोऽश्विभ्यां मानुषं लोकमागतः । लङ्घ्वा चतुर्विंश्च हेतुं समाविशति मानवान् ॥ १२ ॥

The following purānic myth full of passionate indulgence about the moon was heard by the sages from the conversing (gods) abiding in the heaven. The body of the moon because of excessive attachment to Rohinī was reduced due to loss of unctuousness and his carelessness to protection of health. Due to non-enjoyment with the other daughters Prajāpati (the lord of progeny) became furious and his anger came out of his mouth in embodiment through expiration. The moon wedded the twenty eight daughters of the lord of progeny but did not deal with all equally. Thus despised by the great, treating his wives unequally, filled up with rajas and debility the moon was attacked by yakṣmā (phthisis). Having been overcome by the severe anger of the great, the lustreless moon went to the refuge of the great accompanied by gods and godly sages. Now, the lord of progeny, knowing the pure mind of the moon, was pleased and as such he was treated by Aśvins. Thus, the moon, having been freed from the obstacles, and having increase of ojas from Aśvins attained particular splendour and pure psyche.

Krodha, yakṣmā, jwara, roga—all are synonymous and known as duḥkha (unhappiness). Because it first occurred to the moon, it is known as 'Rājaya-kṣmā'. This yakṣmā despised with the sound 'Hum' was despatched to the humanly world by Aśvins where finding the fourfold etiology it enters into the human beings. [3-12]

अथावलमारम्भं वेगसंधारणं क्षयम् । यक्षमणः कारणं विद्याच्चतुर्थं विषमाशनम् ॥ १३ ॥

Physical exertion disproportionate to strength, suppression of natural urges, wasting and irregular diet—these are the four causes of phthisis. [13]

युद्धाध्ययनभाराध्वलहनपूवनादिभिः । पतनैरभिघातैर्वा साहसैर्वा तथाऽपरैः ॥ १४ ॥
 अथावलमारम्भैर्जन्तोरुरसि विक्षते । वायुः प्रकुपितो दोषावृदीर्योभौ प्रधावति ॥ १५ ॥
 स शिरःस्थः शिरःशूलं करोति गलमान्धितः । कण्ठोदध्वंसं च कासं च स्वरभेदमरोचकम् ॥ १६ ॥
 पाश्वर्शूलं च पाश्वर्स्थो वर्चोभेदं गुदे स्थितः । जूम्भा ज्वरं च सन्त्यस्थ उरःस्थश्चोरसो हजम् ॥ १७ ॥
 क्षणनादुरसः कासात् कफं ष्टीवेत् सशोणितम् । जर्जरेणोरसा कृच्छ्रमुरःशूलातिपीडितः ॥ १८ ॥
 इति साहसिको यक्षमा रूपैरेतैः प्रपद्यते । एकादशभिरात्मज्ञो भजेत्समान्न साहसम् ॥ १९ ॥

When a person takes up battle, reading, weight-lifting, travelling on foot, leaping, jumping etc, or falls down or has injury, or other exertive actions or actions disproportionate to strength his chest is wounded and vāyu having been vitiated aggravates the other two doṣas and runs here and there (in the body). Situated in head, it causes headache; located in throat, it causes irritation in throat, cough, hoarseness of voice and anorexia; situated in sides it causes pain in sides, situated in rectum it causes diarrhoea; situated in joints it causes yawning and fever and situated in chest it

causes chest pain. Due to wound in chest, the patient on coughing expels sputum with blood (haemoptysis) from the hollow chest with difficulty experiencing severe pain in chest. Thus the phthisis caused by over-reaction is associated with the above eleven symptoms. Hence one knowing himself should not indulge in over exertion. [14-19]

हीमत्वादा वृणित्वादा भयादा वेगमागतम् । वातमूत्रपुरीपाणां नियुक्ताति यदा नरः ॥ २० ॥
 तदा वेगप्रतीघातात् कफपित्ते समीरयन् । ऊर्ध्वं तिर्यगधश्चैव विकारान् कुरुतेऽनिलः ॥ २१ ॥
 प्रतिश्यायं च कासं च स्वरभेदमरोचकम् । पार्श्वशूलं शिरःशूलं ज्वरमंसावमर्दनम् ॥ २२ ॥
 अङ्गमर्दं मुहुश्छर्दिं वर्चोभेदं त्रिलक्षणम् । रूपाणयेकादशैतानि यक्षमा यैरुच्यते महान् ॥ २३ ॥

When due to bashfulness, or disgust, or fear one suppresses the impelled urge of flatus, urine and faeces, vāyu, due to obstruction of the impulse propels kapha and pitta upwards, obliquely and downwards and thus produces the disorders having symptoms of all the three doṣas such as coryza, cough, hoarseness of voice, anorexia, pain in sides, headache, fever, pain in shoulders, body-ache, frequent vomiting and diarrhoea. These are the eleven symptoms on account of which the disease is called as great. [20-23]

ईष्योत्कण्ठाभयत्रासकोधशोकातिकर्शनात् । अतिव्यवायानशनाच्छुकमोजश्च हीयते ॥ २४ ॥
 ततः स्वेहश्यादायुर्वृद्धो दोषादुदीरयन् । प्रतिश्यायं ज्वरं कासमङ्गमर्दं शिरोरुजम् ॥ २५ ॥
 श्वासं विद्मेदमरुचिं पार्श्वशूलं स्वरक्षयम् । करोति चांससंतापमेकादश गदानिमान् ॥ २६ ॥
 लिङ्गान्यावेदयन्त्येतान्येकादश महागदम् । संप्राप्तं राजयक्षमाणं क्षयात् प्राणक्षयप्रदम् ॥ २७ ॥

Excessive reducing due to envy, eagerness, fever, terror, anger and grief and excessive indulgence in sexual intercourse and fasting lead to loss of semen and ojas. This in turn, due to loss of unctuousness, vitiates vāyu which further aggravates the other two doṣas and produces these eleven symptoms such as—coryza, fever, cough, bodyache, headache, dyspnoea, diarrhoea, anorexia, pain in sides, feeble voice and distress in shoulders. These eleven symptoms indicate the advent of the great disease, rājayakṣmā (phthisis) due to wasting which leads to loss of life. [24-27]

विविधान्यन्यपानानि वैषम्येण समञ्चतः । जनयन्त्यामयान् श्रोतान्विषमान्मारुतादयः ॥ २८ ॥
 स्रोतांसि रुधिरादीनां वैषम्यादिष्मं गताः । रुदृध्वा रोगाय कल्पन्ते पुष्पन्ति चन्धातवः ॥ २९ ॥
 प्रतिद्यायं प्रसेकं च कासं छर्दिमरोचकम् । ज्वरमंसाभितापं च छर्दनं रुधिरम्य च ॥ ३० ॥
 पार्श्वशूलं शिरःशूलं स्वरभेदमथापि च । कफपित्तानिलकृतं लिङ्गं विद्याद्यथाकमम् ॥ ३१ ॥
 इति व्याधिसमूहस्य रोगराजस्य हेतुजम् । रूपमेकादशविदं हेतुश्चोक्तश्चतुर्विधः ॥ ३२ ॥

In a person taking various foods and drinks irregularly, vāta etc. produce severe and difficult disorders. Due to irregularity the imbalanced doṣas obstruct

the channels of blood etc. by which dhātus are not nourished and the disease is produced. Here (1) coryza, excessive salivation, cough, vomiting and anorexia, (2) fever, distress in shoulders and haemoptysis, (3) pain in sides, headache and hoarseness of voice—these are the symptoms caused by kapha, pitta and vāta respectively. This is the eleven-fold manifestation of the king of diseases attended by a troop of disorders caused by the etiology which is already said as four-fold. [28-32]

पूर्वरूपं प्रतिश्यायो दौर्यल्यं दोषदर्शनम् । अदोषेष्वपि भावेषु काये वीभत्सदर्शनम् ॥ ३३ ॥
 वृणित्वमञ्चनश्चापि वलमांसपरिक्षयः । स्त्रीमद्यमांसप्रियता प्रियता चावगुणठने ॥ ३४ ॥
 मक्षिकाघुणकेशानां तृणानां पतनानि च । प्रयोऽनप्नाने केशानां नखानां चाभिवर्धनम् ॥ ३५ ॥
 पतत्रिभिः पतक्षेष्व श्वापदैश्चाभिर्थर्यणम् । स्वप्ने केशास्थिराशीनां भम्मनश्चाधिरोहणम् ॥ ३६ ॥
 जलाशयानां शौलानां वनानां उत्तिपामपि । गुण्यतां क्षीयमाणानां पतनां यच्च दर्शनम् ॥ ३७ ॥

प्राप्रपं बहुरूपम्य तज्ज्ञेयं राजयक्षमणः !

Prodromal symptoms of the multiformed phthisis are as follows—coryza, debility, seeing defects even in defectless things, loathsomeness in body, abhorrence, wasting of strength and flesh in spite of meals, longing for women, wine and meat; desire for veiling, often falling of flies, insects, hairs and straws in food and drink, growing of hairs and nails, striking by birds, locusts and ferocious animals, in dream climbing over the heap of hairs, bones and ashes, vision of water-reservoirs, mountains, forests and stars in the state of drying, wasting and falling. [33-37]

रूपं त्वस्य यथोद्देशं निर्देश्यामि समेषजम् ॥ ३८ ॥
 यथास्वेनोष्मणा पाकं शारीरा यान्ति धातवः । स्रोतसा च यथास्वेन धातुः पुष्यति धातुना ॥ ३९ ॥
 स्रोतसां संनिरोधाच्च रक्तादीनां च संक्षयात् । धातूष्मणां चापच्याद्राजयक्षमा प्रवर्तते ॥ ४० ॥
 तस्मिन् काले पचत्यग्निर्यदन्तं कोष्ठसंश्रितम् । मलीभवति तत् प्रयः कल्पते किञ्चिदोजसे ॥ ४१ ॥
 तस्मात् पुरीषं संरक्षयं विशेषाद्राजयक्षिमणः । सर्वधातुक्षयार्तस्य वलं तस्य हि विडवलम् ॥ ४२ ॥
 रसः स्रोतःसु रुद्धेषु स्वस्थानस्थो विवर्धते । स ऊर्ध्वं कासवेगेन बहुरूपः प्रवर्तते ॥ ४३ ॥
 जायन्ते व्याधयश्चातः षडकादश वा पुनः । येषां संघातयोगेन राजयक्षमेति कथ्यते ॥ ४४ ॥
 कासोऽसतापो वैस्वर्यं ज्वरः पाश्वशिरोरुजा । छर्दनं रक्तकफयोः श्वासो वचोगदोऽरुचिः ॥ ४५ ॥
 रूपाण्येकादशैतानि यक्षमणः षडिमानि वा । कासो ज्वरः पाश्वशूलं स्वरवर्चोगदोऽरुचिः ॥ ४६ ॥
 सर्वैर्खेण्डिभिर्वाऽपि लिङ्गार्मासवलक्षये । युक्तो वर्ज्यश्चिकित्स्यस्तु सर्वरूपोऽप्यतोऽन्यथा ॥ ४७ ॥

Now (I) will describe the symptoms and remedy as proposed earlier. Dhātus get metabolised by their respective agni and are nourished by their respective channels. Rājayakṣmā takes place due to blockade of channels, loss of blood etc. and decrease of dhātwagnis. During this period whatever food in the gastro-intestinal tract is digested by (jaṭhara) agni is converted mostly to malas and a little is utilised for ojas. Hence the stool in the patient of rājayakṣmā should be cared for particularly because in the state of the wasting of all dhātus, the strength

of the stool supports the body. Rasa, because of the blocking of channels, accumulates in its own place and comes out with the impulse of cough in various forms. Thereafter six or eleven disorders manifest due to congregation of which the disease is known as rājayakṣmā.

Cough, distress in shoulders, derangement of voice, fever, pain in sides, headache, haemoptysis, excretion of sputum, dyspnoea, diarrhoea and anorexia—these are the eleven symptoms of yakṣmā. The six symptoms are—cough, fever, pain in sides, derangement of voice, diarrhoea and anorexia.

If the patient is emaciated and weak, he is rejectable for treatment whether he is having all, half or three symptoms. But inspite of all the symptoms he should be treated if he is otherwise (strong and muscled). [38-47]

द्वाणमूले स्थितः श्लेष्मा रुधिरं पित्तपेव वा । मारुताध्मातशिरसो मारुनं इयायते प्रति ॥ ४८ ॥
प्रतिश्यायस्ततो धोरो जायते देहकर्शनः । तस्य रूपं शिरःशूलं गौरवं ब्राणविप्लुवः ॥ ४९ ॥
ज्वरः कासः कफोत्क्लेशः स्वरभेदोऽरुचिः कूमः । इन्द्रियाणामसामर्थ्यं यक्षमा चातः प्रजायते ॥ ५० ॥

In a patient with his head inflated with vāyu, kapha, rakta or pitta situated at the root of nose rushes towards vāyu which gives rise to severe and debilitating coryza. Its symptoms are—headache, heaviness, olfactory derangement, fever, cough, excessive sputum, hoarseness of voice, anorexia, impairment of senses. Thereafter yakṣmā manifests. [38-50]

पिञ्चित्तलं बहुलं विन्धं हरितं इवेतपीतकम् । कासमानो रसं यक्ष्मी निष्ठीचति कफानुगम् ॥ ५१ ॥

The patient of yakṣmā while coughing spits out rasa—slimy, viscous, with fleshy smell, green or white-yellow—following the sputum. [51]

अंसपार्वाभितापश्च संतापः करपादयोः । ज्वरः सर्वाङ्गश्चेति लक्षणं राजयक्षमणः ॥ ५२ ॥

Distress in shoulders and sides, burning sensation in hands and feet and generalised fever—these are the symptoms of rājayakṣmā. [52]

वातात्पित्तात्कफाद्रकात् कासवेगात् सपीनसात् । स्वरभेदो भवेद्वाताद्रक्षः क्षामश्चलः स्वरः ॥ ५३ ॥
तालुकण्ठपरिप्लोषः पित्ताद्रक्तुमसूयते । कफान्मन्दः विबद्धश्च स्वरः खुरखुरायते ॥ ५४ ॥
सञ्चो रक्तविवद्धत्वात् स्वरः कृच्छ्रात् प्रवर्तते । कासतिवेगात् कषणः पीनसात्कफवातिकः ॥ ५५ ॥
पादर्वशूलं त्वनियतं संकोचायामलक्षणम् । शिरःशूलं संसंतापं यक्षिमणः स्यात्सगौरवम् ॥ ५६ ॥

Hoarseness of voice is caused by vāta, pitta, kapha, rakta, impulse of cough and chronic coryza. The voice affected by vāta becomes rough, feeble and unstable, that affected by pitta is associated with burning in palate and throat and aversion to speaking. Due to kapha the voice becomes slow, obstructed and sterterous, The voice obstructed by rakta becomes depressed and rises with difficulty.

Due to excessive impulse of cough the voice damages the throat. Due to chronic coryza it has predominance (and symptoms) of kapha and vāta. Pain in sides is irregularly present and characterised by constriction and expansion. Headache in the patient of yakṣmā is associated with heat and heaviness. [53-56]

अभिसन्ते शरीरे तु यक्षिमणो विषमाशनात् । कण्ठात्रवर्तते रक्तं इलेष्मा चोत्कृष्टसंचितः ॥ ५७ ॥

Due to irregular diet the patient of yakṣmā with his body debilitated spits out blood and sputum agitated and accumulated. [57]

रक्तं विबद्धमार्गत्वान्मांसादोन्नानुपश्यते । श्लेष्माशयस्थमुत्कृष्टं वहुत्वात् कण्ठमेति च ॥ ५८ ॥

वातश्लेष्मविवद्धत्वादुरसः श्वासमृच्छति । दोषैरुपहते चान्नौ सपिच्छमतिसार्यते ॥ ५९ ॥

Rakta due to blocking of channels does not reach māṃsa etc. and situated in kaphāśaya and excited due to abundance reaches the throat. The chest being blocked by vāta and kapha suffers from dyspnoea. When agni is impaired by doṣas the patient passes slimy stool and suffers from diarrhoea. [58-59]

पृथग्देहैः समस्तैर्वा जिह्वाहृदयसंधितैः । जायतेऽरुचिराहारे द्विष्ट्रैरथेश्च मानसैः ॥ ६० ॥

कषायंतिक्तमधुरैर्विद्यान्मुखरसैः क्रमात् । वाताद्यैरुचिं जातां मानसीं दोषदर्शनात् ॥ ६१ ॥

When the doṣas individually or jointly are located in tongue and heart anorexia occurs. It is also psychic due to disgusting objects. Anorexia caused by vāta pitta and kapha should be known by astringent, bitter and sweet tastes in mouth respectively and the psychic one by finding fault (with the objects). [60-61]

अरोचकात् कासवेगाद्वोषोत्कृषाद्यादपि । छर्दिर्या सा विकाराणामन्येषामप्युपद्रवः ॥ ६२ ॥

Vomiting caused by anorexia, impulse of cough, excitement of doṣas and fear may also take place as complication of other disorders. [62]

सर्वस्त्रिदोषजो यक्षमा दोषाणां तु बलावलम् । परीक्ष्यावस्थिकं वैद्यः शोषिणं समुपाचरेत् ॥ ६३ ॥

प्रतिद्वयाये शिरःशूले कासे श्वासे स्वरक्षये । पाद्वर्षशूले च विविधाः क्रियाः साधारणीः शृणु ॥ ६४ ॥

Yakṣmā is wholly tridosaja hence the physician after examining the predominance or otherwise of doṣas in the concerned stage should treat the patient of phthisis.

Now listen about the various general remedial measures for coryza, headache, cough, dyspnoea, impairment of voice and pain in sides. [63-64]

पीनसे स्वेदमभ्यङ्गं धूममालेणनानि च । परिषेकावगाहांश्च यावकं वाञ्छमेव च ॥ ६५ ॥

लवणाम्लकटूष्णांश्च रसान् ल्लोहोपवृद्धितान् । लावतित्तिरिदक्षाणां वर्तकानां च कल्पयेत् ॥ ६६ ॥

सपिप्पलीकं सयवं सकुलत्यं सनागरम् । दाढिमालकोपेतं निराधमाजं रसं पिवेत् ॥ ६७ ॥

तेन घड्विनिवर्तन्ते विकाराः पीनसादयः । मूलकानां कुलत्यानां यूपैर्वा सूपकलिपतैः ॥ ६८ ॥

यवगोधूमाशाल्यन्नैर्यथासात्म्यमुपाचरेत् । पिवेत्त्रसादं वारण्या जलं वा पाञ्चमूलिकम् ॥ ६९ ॥

धान्यनागरसिद्धं वा तामलक्याऽथवा शृतम् । पर्णिनीभिश्चतुभिस्तेन चान्नानि कल्पयेत् ॥ ७० ॥

In coryza, one should prescribe sudation, massage, smoking, pastes, sprinkling, bath, yāvaka and vātya (dietary preparations of barley), saline, sour, pungent and hot meat-soup of quail, partridge, cock and vartaka added with fat. The patient should also take fatty meat soup of goat mixed with pippali, barley, horse gram, dry ginger, pomegranates and āmalaki fruits. Thus the six disorders coryza etc. disappear. In diet, he should take the well-prepared soup of radish or horse gram, barley, wheat or śāli rice according to suitability. For drink, he should use the clear portion of vāruṇī (a type of alcoholic beverage), water prepared with pañcamūla, or coriander and dry ginger bhūmyāmalakī or four leaved herbs (sālaparnī, prśniparnī, mudgaparnī, māṣaparnī). The food should also be prepared with this (water). [65-70]

कृशरोत्कारिकामाषकुलत्थयवपायसैः । संकरस्वेदविधिना कण्ठं पाइवमुरः शिरः ॥ ७१ ॥
 स्त्रेदयेत् पत्रभङ्गेण शिरश्च परिवेचयेत् । बलागुड्चीमधुकशृतैर्वा वारिभिः सुखैः ॥ ७२ ॥
 वस्तुमत्स्यशिरोभिर्वा नाडीस्वेदं प्रयोजयेत् । कण्ठे शिरसि पाइवं च पयोभिर्वा सवातिकैः ॥ ७३ ॥
 औदकानूपमांसानि सलिलं पाश्चमूलिकम् । सस्नेहमारनालं वा नाडीस्वेदे प्रयोजयेत् ॥ ७४ ॥
 जीवन्त्याः शतपुष्पाया बलाया मधुकस्य च । वचाया वेशवारस्य विदार्या मूलकस्य च ॥ ७५ ॥
 औदकानूपमांसानामुपनाहाः सुसंस्कृताः । शस्यन्ते सचतुःस्नेहाः शिरःपाश्वौसशूलिनाम् ॥ ७६ ॥

Throat, sides, chest and head should be fomented by the method of saṅkara sweda (bolus fomentation) with kṛṣarā, utkārikā and pāyasa of black gram, horse gram and barley. Head should be sprinkled with decoction of young leaves of medicinal plants (efficacious in vātavyādhi) or lukewarm water boiled with balā, guḍuci and madhuka. These parts may also be exposed to tube fomentation prepared with the head of goat and fish or milk processed with vāta-alleviating drugs. Meat of aquatic or marshy animals, decoction of pañcamūla or sour gruel added with fat may also be used in tube fomentation. In patients afflicted with headache and pain in sides and shoulders well-prepared poultices of jīvantī, śatapuṣpā, balā, madhuka, vacā, vesavāra, vidāri, mūlaka, and meat of aquatic and marshy animals added with four fats should be used. [71-76]

शतपुष्पा समधुकं कुष्ठं तगरचन्दने । आलेपनं स्थात् सघृतं शिरःपाश्वौसशूलनुत् ॥ ७७ ॥
 बला राखा तिलाः सर्पिंसधुकं नीलमुत्पलम् । पलङ्ग्वाणा देवदारु चन्दनं केशरं घृतम् ॥ ७८ ॥
 वीरा बला विदरी च कृष्णगन्धा पुनर्नवा । शतावरी पयस्या च कत्तृणं मधुकं घृतम् ॥ ७९ ॥
 चत्वार एते श्लोकार्थैः प्रदेहाः परिकीर्तिकाः । शस्ताः संसृष्टोषणां शिरःपाश्वौसशूलिनाम् ॥ ८० ॥
 नावनं धूमपानानि स्नेहाश्वैत्तरभक्तिकाः । तैलान्यभ्यङ्गयोगीनि वस्तिकर्म तथा परम् ॥ ८१ ॥

Śatapuṣpā, madhuka, kuṣṭha, tagara and candana mixed with ghee make a paste which alleviates pain in head, sides and shoulders.

(1) Balā, rāsnā, sesamum, ghee, madhuka and blue water lily, (2) māṃsi, devadāru, candana, nāgakeśara and ghee, (3) virā, balā, vidārī, śobhāñjana and punarnavā, (4) śatāvarī, payasyā, kattṛṇa, madhuka, ghee—these four ointments mentioned in half verses are useful for those suffering from pain in head, sides and shoulders, and having combined doṣas. Further snuffing, smoking, fats taken after meal, oily massages and enema should be administered in such cases. [77-81]

शृङ्गालावुजलौकोभिः प्रदुष्टं व्यधनेन वा । शिरःपाश्वर्चीसशूलेषु रुधिरं तस्य निर्हरेत् ॥ ८२ ॥
 प्रदेहः सवृतश्चेष्टः पद्मकोशीरचन्दनैः । दूर्बाग्नुकमजिष्ठाकेशरैर्चो धृताप्लुतैः ॥ ८३ ॥
 प्रपौण्डरीकं पद्मस्य केशरं नीलमुत्पलम् । कशेरुकाः पयस्या च सर्पिष्कं प्रलेपनम् ॥ ८४ ॥
 चन्दनाद्येन तैलेन शतधौतेन सर्पिषा । अभ्यङ्गः पयसा सेकः शस्तश्च मधुकाम्बुना ॥ ८५ ॥
 माहेन्द्रेण सुशीतेन चन्दनादिशृतेन वा । परिषेकः प्रयोक्तव्य इति संशमनी क्रिया ॥ ८६ ॥

In condition of pain in head, sides and shoulders the impure blood should be eliminated by means of horns, bottle-gourd, leeches or venesection. Thereafter ointment of padmaka, uśira and candana mixed with ghee or dūrvā, madhuka, mañjiṣṭhā and nāgakeśara mixed with plenty of ghee should be applied.

Prapaṇḍarika, lotus stamens, blue water lily, kaśeruka and payasyā mixed with ghee should be applied as paste.

Moreover, massage with cāndanādi taila or ghee washed hundred times should be applied. Sprinkling should also be used with milk, decoction of madhuka, or rain water well-cooked or boiled with cāndanādi drugs. This is about the pacificatory treatment (of rājayaksmā). [82-86]

दोषाधिकानां वमनं शस्यते सविरेचनम् । स्नेहस्वेदोपपन्नानां सस्नेहं यन्न कर्शनम् ॥ ८७ ॥
 शोषी मुञ्चति गात्राणि पुरीषस्तंसनादपि । अबलापेक्षिणीं मात्रां कि पुनर्यो विरिच्यते ॥ ८८ ॥

The patients having abundance of doṣas should be subjected to emesis and purgation. Emesis and purgation should be administered with uncting substance which should not exert debilitating effect. The patient of phthisis quits his body (dies) even by simple purgation what is to say of the one who is purged without any consideration to his strength. [87-88]

योगान् संशुद्धकोष्टानां कासे इवासे स्वरक्षये । शिरःपाश्वर्चीसशूलेषु सिद्धानेतान्प्रयोजयेत् ॥ ८९ ॥
 वलाचिदारिगिन्धाभ्यां पिष्ठल्या मधुकेन वा । सिद्धं सलवणं सर्पिनस्यं स्यात्स्वर्यमुत्तमम् ॥ ९० ॥
 प्रपौण्डरीकं मधुकं पिष्ठलो वृहती वला । साधितं क्षीरसर्पिश्च तत् स्वर्यं नावनं परम् ॥ ९१ ॥
 शिरःपाश्वर्चीसशूलचं कासश्वासनिवहणम् । प्रयुज्यमानं वहुशो धृतं चौत्तरभक्तिकम् ॥ ९२ ॥
 दशमूलेन पयसा सिद्धं मांसरसेन च । वलागर्भं धृतं सद्यो रोगानेतान् प्रवाधते ॥ ९३ ॥
 भक्तस्योपरि मध्ये वा यथान्यम्यवचारितम् । राज्ञाधृतं वा सक्षीरं सक्षीरं वा वलाधृतम् ॥ ९४ ॥

लेहान् कासापहान् स्वर्योग्रं श्वासहिकानिवर्हणान् । शिरःपाश्चांसशूलग्रान् स्तेहांश्वातः परं शृणु ॥१५॥
 घृतं खर्जूरमृद्दीकाशकराक्षोद्रसंयुतम् । सपिष्यलीकं वैस्वर्यकासश्वासज्वरापहम् ॥१६॥
 दशमूलशृतात् क्षीरात् सर्पिर्यदुदियान्नवम् । सपिष्यलीकं सक्षौद्रं तत् परं स्वरबोधनम् ॥१७॥
 शिरःपाश्चांसशूलग्रान् कासश्वासज्वरापहम् । पञ्चभिः पञ्चमूलैर्वा शृताद्यदुदियाद्यूतम् ॥१८॥
 पञ्चानां पञ्चमूलानां रसे क्षीरचतुर्गुणे । सिद्धं सर्पिर्जयत्येतद्यक्षमणः सतकं बलम् ॥१९॥
 खर्जूरं पिष्पली द्राक्षा पथ्या शृङ्गी दुरालभा । चिफला पिष्पली मुस्तं शृङ्गाटगुडशकराः ॥२०॥
 वीरा शटी पुष्कराख्यं सुरसः शर्करा गुडः । नागरं चित्रको लाजाः पिष्पल्यामलकं गुडः ॥२१॥
 श्लोकायं विंहतानेतां लिङ्गान्ना मधुसर्पिषा । कासश्वासापहान्स्वर्यान्याश्वर्षशूलापहांस्तथा ॥२२॥

After the bowels are evacuated the following tested formulations should be used in cough, dyspnoea, weakness of voice and pain in head, sides and shoulders.

Ghee prepared with *balā* and *vidārigandhā* (*śalaparṇī*) or *vidārī* or *madhuka* and mixed with salt should be used as snuff which is an excellent promoter of voice.

Prapauṇḍarīka, *madhuka*, *pippali*, *bṛhatī*, *balā* and ghee extracted from milk—all cooked together make a snuff which is an excellent promoter of voice. It also alleviates pain in head, sides and shoulders, cough and dyspnoea. Frequent use of ghee after meals, *balā-ghṛta* prepared with *daśamūla*, milk and meat soup also checks these disorders quickly. Moreover, *rāsnāghṛta* (prescribed in cough) or *balāghṛta* (prescribed in *vātarakta*) taken after meals or during mid-meal is also efficacious.

Now listen about the linctus formulations efficacious in cough, derangement of voice, dyspnoea and hiccup and also the preparations of fats which alleviate pain in head, sides and shoulders.

Ghee mixed with dates, *mṛdwikā*, sugar, honey and long pepper alleviates impairment of voice, cough, dyspnoea and fever.

The fresh ghee taken out of milk boiled with *daśamūla* mixed with *pippali* and honey awakens voice and alleviates pain in head, sides and shoulders, cough, dyspnoea and fever. In the same is effective the ghee obtained from the milk boiled with five *pañcamūlas*. Ghee cooked with milk and its four times juice (decoction) of five *pañcamūlas* wins over the troop of *yakṣmā* consisting of seven soldeirs (six symptoms plus hiccup).

(1) *Kharjūra*, *pippali*, *drākṣā*, *haritaki*, *śṛṅgī* and *durālabhā*, (2) *triphalā*, *pippali*, *musta*, *śṛṅgāṭa*, jaggery and sugar, (3) *vīrā*, *śaṭī*, *puṣkaramūla*, *surasa*, sugar and jaggery, (4) dry ginger, *citraka*, parched paddy, *pippali*, *āmalakī* fruits and jaggery—these four formulations, said in half verse should be taken along with

honey and ghee. These alleviate cough, dyspnoea, impairment of voice and pain in side. [89-102]

सितोपलां तुगाक्षीरों पिप्पलीं वहुलां त्वचम् । अन्त्यादूर्ध्वं द्विगुणितं लेहयेन्मधुसर्पिणा ॥ १०३ ॥
चूर्णितं प्राशयेदा तच्छ्वासकासज्जरातुरम् । सुतजिह्वारेच किनमल्पाग्नि पाइर्वशूलिनम् ॥ १०४ ॥

Sugarcandy, tugākṣīrī, pippali, elā and twak double in quantity in preceding order should be made into a linctus along with honey and ghee or be taken as powder. It is efficacious in dyspnoea, cough, fever, benumbed tongue, anorexia, poor appetite and pain in sides. [103-104]

हस्तपादाङ्गदाहेषु ज्वरे रक्ते तथोर्ध्वंगे । वासाघृतं शतावर्या सिद्धं वा परमं हितम् ॥ १०५ ॥

In burning sensation in hands, feet and other parts, fever and upward haemorrhage vāsāghṛta or śatāvarīghṛta is very beneficial. [105]

दुरालभां श्वदैष्टां च चतस्रः पर्णिनीर्बलाम् । भागान्पलोन्मितान् कृत्वा पलं पर्णटकस्य च ॥ १०६ ॥
पचेदशगुणे तोये दशभागावशेषिते । रसे सुपूते द्रव्याणामेषां कल्कान् समावयेत् ॥ १०७ ॥
शत्याः पुष्करमूलस्य पिप्पलीत्रायमाणयोः । तामलक्याः किरातानां तिक्तस्य कुटजस्य च ॥ १०८ ॥
फलानां सारिवायाश्च सुपिण्ठान् कर्षसंमितान् । ततस्तेन घृतप्रस्थं क्षीरद्विगुणितं पचेत् ॥ १०९ ॥
ज्वरं दाहं भ्रमं कासमंसपार्श्वशिरोरुज्जम् । तृष्णां छर्दिमतीसारमेतत् सर्पिर्व्यपोहति ॥ ११० ॥

Durālabhā, gokṣura, four leaved herbs (śālaparṇī, prśniparṇī, mudgaparṇī and māṣaparṇī) balā and parpaṭa each 40 gms. should be boiled in ten times water remaining to one-tenth. This decoction when filtered the paste of the following well-pounded drugs should be put in—śaṭī, puṣkaramūla, pippali, trāyamāṇā, tāmalakī, kirātakī, indrayava and sārivā each 10 gms. Then with this, ghee 640 gm. with double milk should be cooked. This (durālabhādyā) ghṛta alleviates fever, burning sensation, giddiness, cough, pain in shoulders, sides and head, thirst, vomiting and diarrhoea. [106-110]

जीवन्तीं मधुकं द्राक्षां फलानि कुटजस्य च । शटीं पुष्करमूलं च व्याघ्रीं गोक्षुरकं बलाम् ॥ १११ ॥
नीलोत्पलं तामलकीं त्रायमाणां दुरालभाम् । पिप्पलीं च समं पिण्ठा घृतं वैद्यो विपाचयेत् ॥ ११२ ॥
एतद्रव्याधिसमूहस्य रोगेशस्य समुत्थितम् । रूपमेकादशविंशं सर्पिर्ग्रथं व्यपोहति ॥ ११३ ॥

Jivantī, madhuka, drākṣā, Indrayava, śaṭī, puṣkaramūla, kaṇṭakārī, balā, nilotpala, bhūmyāmalaki, trāyamāṇā, durālabhā and pippali—all in equal quantity should be powdered and with this the physician should prepare the ghee. This excellent (jivantyādi) ghee alleviates the eleven-fold symptomatology of the king of diseases accompanied by a multitude of disorders. [111-113]

बलां स्थिरां पुश्चिपणां वृहतां सनिदिग्धकाम् । साधयित्वा रसे तस्मिन्पयो गठयं सनागरम् ॥ ११४ ॥
द्राक्षाखर्जूरसर्पिणिः पिप्पल्या च शृतं सह । संक्षेप्त्रं ज्वरकासम्बन्धं स्वर्यं चैतत् प्रयोजयेत् ॥ ११५ ॥
आजस्य पयसश्वेतं प्रयोगो जाङ्गला रसाः । यूषायं चणका मुद्रा मकुष्टाश्चोपकल्पिताः ॥ ११६ ॥

Balā, śālaparṇī, pṛśniparṇī, bṛhatī and kaṇṭakārī should be boiled together. This decoction should be added with cow's milk, dry ginger, drākṣā, kharjūra, ghee and pippali and cooked. In the end honey should be added to it. This is efficacious in fever, cough and impairment of voice. In diet, the goat's milk, meat soup of wild animals, well prepared soup of gram, green gram and makuṣṭha are recommended. [114–116]

ज्वराणां शमनीयो यः पूर्वमुक्तः क्रियाविधिः । यक्षिमणां ज्वरदाहेषु ससर्पिकः प्रशस्यते ॥११७॥

कफप्रसेके वलवान् श्लेष्मिकद्विद्वयेन्नरः । पयसा फलयुक्तेन माधुकेन रसेन वा ॥ ११८ ॥

सर्पिमत्या यवाग्वा वा वमनीयोपसिद्धया । वान्तोऽन्नकालै लघ्वन्नमाददीति सदीपनम् ॥११९॥

यवगोधूममाध्वीकसीऽवरिष्टसुरासवान् । जाङ्गलानि च शूल्यानि सेवमानः कफं जयेत् ॥ १२० ॥

श्लेष्मणोऽन्नप्रसेकेन वायुः श्लेष्माणमस्यति । कफप्रसेकं तं विद्रान् स्निग्धोषेनैव निर्जयेत् ॥१२१॥

क्रिया कफप्रसेके या वम्यां सैव प्रशस्यते । हृद्यानि चान्नपानानि वातघ्नानि लघूनि च ॥ १२२ ॥

प्रायेणोपद्वतग्नित्वात् सपिण्डमतिसार्थते । प्राप्नोति चास्यवैरस्यं न चान्नमभिनन्दति ॥ १२३ ॥

तस्याग्निदीपनान् योगाननीसारनिवर्हणान् । वक्त्रशुद्धिकरान् कुर्यादरुचिप्रतिवाधकान् ॥ १२४ ॥

सनागरानिन्द्रयवान् पाययेत्तण्डुलाम्बुना । सिङ्गां यवागूं जीर्णं च चाङ्गेरीतकदाढिमैः ॥ १२५ ॥

पाठा विल्वं यमानी च पातव्यं तकसंयुतम् । दुरालभा शृङ्खवेरं पाठा च सुरया सह ॥ १२६ ॥

जम्ब्वाम्रमध्यं विल्वं च सकपित्थं सनागरम् । पेयामण्डेन पातव्यमतीसारनिवृत्तये ॥ १२७ ॥

एतानेव च योगांखीन् पाठादीन् कारयेत् खडान् ।

ससूख्यधान्यान्सम्बेहान् साम्लान्संग्रहणान् परम् ॥ ११८ ॥

वेतसार्जुनजम्बूनां मृणालीकृष्णगन्धयोः । श्रीपण्या मद्यन्त्याश्च यूथिकायाश्च पहुचान् ॥ १२९ ॥

मातुलुङ्गस्य धातक्या दाढिमस्य च कारयेत् । स्नेहाम्ललवणोपेतान् खडान् सांग्राहिकान् परम् ॥१३०॥

चाङ्गेर्याइचुकिकायाश्च दुग्धिकायाश्च कारयेत् । खडान्दधिसरोपेतान् ससर्पिकान्सदाढिमान् ॥१३१॥

मांसानां लघुपाकानां रसाः सांग्राहिकैर्युताः । व्यञ्जनार्थं प्रशस्यन्ते भोजयार्थं रक्तशालयः ॥ १३२ ॥

स्थिरादिपञ्चमूलेन पाने शस्त्रं श्रुतं जलम् । तक्षुरा सचुकीका दाढिमस्यायथवा रसाः ॥ १३३ ॥

इत्युक्तं भिन्नशक्तां दीपनं ग्राहि भेषजम् ।

The pacificatory management of the fever said earlier should be applied with ghee in condition of fever and burning sensation in patients of phthisis.

In condition of excessive salivation the strong patient should vomit by taking milk or decoction of madhuka with madanaphala or gruel having plenty of ghee and processed with emetic drugs. After emesis, he should take light food along with appetisers.

One should overcome kapha by the regular use of barley, wheat, mādhvika, arīṣṭa, surā, āsava (types of fermented beverages), meat of wild animals and roasted meat.

By excessive secretion of kapha vāyu expels kapha. This type of kaphapraseka (excessive salivation) should be overcome by the wise with the

application of unctuous and hot remedies. The measures beneficial in excessive salivation are also recommended in vomiting. Besides, the food and drink should be palatable, vāta-alleviating and light.

Often by impairment of agni the patient gets diarrhoea with slimy stools, tastelessness in mouth and anorexia. For him the physician should prescribe appetisers, astringents, mouth-cleanings and the drugs removing anorexia. He should be given śunṭhī and indrayava combined with rice water and after the drug is digested the diet of gruel cooked with cāngeri, buttermilk and pomegranates should be given. Pāṭhā, bilwa and yavāni should be taken with buttermilk or durālabhā, śunṭhī and pāṭhā with wine. For checking diarrhoea the seed pulp of jambū and āmra, bilwa, kapittha and śunṭhī should be taken with the gruel scum. The above three formulations may also be made into khaḍa (a dietary preparation) mixing with legumes, cereals, fat, sours which are excellent astringents.

The young leaves of vetasa, arjuna, jambū, kamala, śobhāñjana, gambhāri, mallikā, yūthikā, mātuluṅga, dhātakī and dādima added with fat, sours and salt should be made into khaḍas which are excellent astringents. Khaḍas of cāngeri, cukrikā and dugdhikā may also be prepared by mixing supernatent layer of curd, ghee and pomegranates. In food, the soups of light meats added with astringents should be given along with rice of red śāli. For drink, water boiled with sthirādi pañcamūla, buttermilk, wine along with cukrikā or pomegranate juice are commended. Thus is said the appetising and astringent drug formulations useful for the patients of diarrhoea. [117-133]

परं मुखस्त्य वैरस्यनाशनं रोचनं शृणु ॥ १३४ ॥

द्वौ कालौ दन्तपवनं भक्षयेन्मुखधावनम् । तद्वत् प्रक्षालयेदास्यं धारयेत् कवलप्रहान् ॥ १३५ ॥
 पिबेदधूमं ततो मृष्टमयादीपनपाचनम् । भेषजं पानमन्नं च हितमिष्टोपकल्पितम् ॥ १३६ ॥
 त्वड़मुस्तमेला धान्यानि मुस्तमामलकं त्वचम् । दार्ढीत्वचो यवानी च तेजोहा पिण्पली तथा ॥ १३७ ॥
 यवानी तिनिडीकं च पञ्चते मुखधावनाः । श्लोकपादेष्वभिहिता रोचना मुखशोधनाः ॥ १३८ ॥
 गुटिकां धारयेदास्ये चूर्णवा शोधयेन्मुखम् । एषामालोडितानां वा धारयेत् कवलप्रहान् ॥ १३९ ॥
 सुरामाध्वीकसीधूनां तैलस्य मधुसर्पिंषोः । कवलान् धारयेदिष्टान् क्षीरस्येश्वरसस्य च ॥ १४० ॥

Now listen about the measures alleviating tastelessness of mouth and improving relish. The patient should brush his teeth, cleanse and wash his mouth twice a day. Similarly he should keep gargles in mouth. Thereafter he should smoke and take appetiser and digestive drugs and wholesome food and drinks prepared by the favorites. (1) Twak, musta, elā and dhānyaka, (2) musta, āmalaka and twak, (3) bark of dāruharidrā and yavāni, (4) tejohvā and pippali, (5) yavāni and tintidīka—these five formulations said in quarter verses are mouth washes, relishing and mouth-

cleansers. These should be put in mouth as tablets or used as powders for cleansing mouth, or dissolved in some liquid may be kept as gargle. Gargles may be used of surā, mādhvika, sīdhu (fermented preparations), oil, honey, ghee, milk or canejuice. [134-140]

यवानीं तिन्तिडीकं च नागरं साम्लवेतसम् । दाढिमं बदरं चाम्लं कार्षिकं चोपकल्पयेत् ॥ १४१ ॥
धान्यसौवर्चलाजाजीवराङ्गं चार्धकार्षिकम् । पिप्पलीनां शतं चैकं द्वे शते मरिचस्य च ॥ १४२ ॥
शर्करायाश्च चत्वारि पलान्येकत्र चूर्णयेत् । जिह्वाविशोधनं हृदयं तच्चूर्णं भकरोचनम् ॥ १४३ ॥
हृत्पाण्डुग्रहणीदोषशोषप्लोहज्वरापदम् । कासश्वासहरं ग्राहि ग्रहण्यशार्णविकारञ्जुत् ॥ १४४ ॥
इति यवानीषाढवम् ।

Yavānī, tintidika, śunṭhi, amlavetasa, dāḍima, sour jujube each 10 gms., dhān-yaka, sauvarcalā, jiraka and twak each 5 gms., pippalī 100, marica 200 and sugar 160 gm.—all should be powdered together. This (yavāniṣāḍava) powder cleanses tongue, is palatable, relishing, alleviates pain in heart, spleen and sides, constipation, hardness in bowels, cough, dyspnoea, grahaṇī and piles. It also checks diarrhoea. [141-144]

(Thus yavāniṣāḍava).

तालीशापत्रं मरिचं नागरं पिप्पली शुभा । यथोत्तरं भागवृद्धया त्वगेले चार्धभागिके ॥ १४५ ॥
पिप्पल्यष्टगुणा चात्र प्रदेया सितशर्करा । कासश्वासाद्यचिहरं तच्चूर्णं दोषनं परम् ॥ १४६ ॥
हृत्पाण्डुग्रहणीदोषशोषप्लोहज्वरापदम् । वम्यतीसारशूलज्वनं मूढवातानुलोमनम् ॥ १४७ ॥
कल्पयेदगुटिकां चैतच्चूर्णं पक्त्वा सितोपलाम् । गुटिका श्वसिंयोगाच्चूर्णल्लघुतराः स्मृताः ॥ १४८ ॥
इति तालीशाद्यं चूर्णं गुटिकाश्च ।

Tāliśapatra marica, śunṭhi, pippalī, successively increasing by one part, twak and elā 1/2 part, white sugar eight times of pippalī—all this should be powdered together. This powder is an excellent appetiser, alleviates heart disease, anaemia, grahaṇiroga, phthisis, splenomegaly, fever, vomiting, diarrhoea, and carminates the confounded vāta. This powder by cooking the sugarcandy may be made into tablets which are lighter than the powder due to contact with fire [145-148]

(Thus tāliśadya cūrṇa and guṭikā).

शुष्प्तां क्षीणमांसानां कल्पितानि विधानचित् । दद्यान्मांसादमांसानि शृङ्खणानि विशेषतः ॥ १४९ ॥
शोषणे वार्हिणं दद्याद्यवर्हिणशब्देन चापरान् । गृष्णानुलूकांश्चावांश्च विधिवत् सूपकल्पितान् ॥ १५० ॥
काकांस्तित्तिरिशब्देन वर्मिशब्देन चोरगान् । भृष्णान् मत्स्यान्त्रशब्देन दद्याद्यपदानपि ॥ १५१ ॥
लोपाकान् स्थूलनकुलान् विडालांश्चोपकल्पितान् । शृगालशावांश्च भिषक् शाशशब्देन दापयेत् ॥ १५२ ॥
सिंहानुशांस्तरक्षुंश्च व्याघ्रानेवंविधांस्तथा । मांसादान् मृगशब्देन दद्यान्मांसाभिवृद्धये ॥ १५३ ॥
गजखङ्गितुरङ्गाणां वेशवारीकृतं भिषक् । दद्यान्महिषशब्देन मांसं मांसाभिवृद्धये ॥ १५४ ॥
मांसेनोपचिताङ्गानां मांसं मांसकरं परम् । तीक्ष्णोष्णलाघवाच्छस्तं विशेषान्मृगपक्षिणाम् ॥ १५५ ॥

मांसानि यान्यनम्यासादानिष्टानि प्रयोजयेत् । तेषुपथा, सुखं भोक्तुं तथा शक्यानि तानि हि ॥१५६॥
जानञ्जुगुप्सन्नैवाचाज्जग्धं वा पुनरुद्धिखेत् । तस्माच्छ्वापसिद्धानि मांसान्येतानि दापयेत् ॥ १५७ ॥
बर्हितित्तिरिदक्षाणां हंसानां शूकरोष्ट्रयोः । खरगोमहिषाणां च मांसं मांसकरं परम् ॥ १५८ ॥
योनिरष्टविधा चोक्ता मांसानामन्नापानिके । तां परीक्ष्य भिषग्विद्वान् दद्यान्मांसानि शोषिष्णे ॥१५९॥
प्रसद्वा भूशयानूपवारिजा वारिचारिणः । आहारार्थं प्रदातव्या मात्रया वातशोषिणे ॥ १६० ॥
प्रतुदा विष्किराश्वै धन्वजाश्च मृगद्विजाः । कफपित्तपरीतानां प्रयोजयाः शोषरोगिणाम् ॥ १६१ ॥
विधिवत्सूपसिद्धानि मनोङ्गानि मृदूनि च । रसवन्ति सुगन्धीनि मांसान्येतानि भक्षयेत् ॥ १६२ ॥
मांसमेवाभ्रतः शोषो माध्वीकं पिवतोऽपि च । नियतानल्पचित्तस्य चिरं काये न तिष्ठति ॥ १६३ ॥
वारुणीमण्डनित्यस्य वहिर्मार्जनसेविनः । अविघारितवेगस्य यक्षमा न लभतेऽन्तरम् ॥ १६४ ॥
प्रसन्नां वारुणीं सीधुमरिष्टानासवान्मधु । यथार्हमनुपानार्थं पिवेन्मांसानि भक्षयन् ॥ १६५ ॥
मद्यं तैक्षण्यौष्ण्यवैशायसूक्ष्मत्वात् स्रोतसां मुखम् । प्रमथ्य विवृणोत्याशु तन्मोक्षात् सप्त धातवः ॥१६६॥
पुष्यन्ति धातुपोषाच्च शीघ्रं शोषः प्रशाम्यति । मांसादमांसस्वरसे सिद्धं सर्पिं प्रयोजयेत् ॥ १६७ ॥
सक्षीद्रं, पयसा, सिद्धं सर्पिं दशगुणेन वा । सिद्धं मधुरकैर्द्रव्यैर्दशमूलकषायकैः ॥ १६८ ॥
क्षीरमांसरसोपेतैर्घृतं शोषहरं परम् । पिष्टलीपिष्टलीमूलचव्यचित्रकनागरैः ॥ १६९ ॥
सयावशूकैः सक्षीरैः स्रोतसां शोधनं घृतम् । राज्ञावलागोक्षुरकस्थिरावर्षभुसाधितम् ॥ १७० ॥
जीवन्तीपिष्टलीर्गर्भं सक्षीरं शोषनुदृश्यतम् । यवाग्वा वा पिवेन्मात्रां लिङ्गाद्वा मधुना सह ॥१७१॥
सिद्धानां सर्पिंषामेषामद्वेन वा सह । शुष्यतामेष तिर्दिष्टो विधिराभ्यवहारिकः ॥ १७२ ॥

The patients who are drying up and emaciated should be given well-prepared meats of carnivorous animals which are particularly bulk-promoting. The meat of peacock should be given to the patient of phthisis and in the name of peacock methodically well-prepared meat of vultures, owls and blue jay should be given. Likewise, crow should be given in the name of partridge, serpents in the name of snakefish and fried earthworms in the name of the intestines of fish. The physician should get meat of fox, lagre mongoose, cats and jackal-cubs served in the name of rabbit. One should give the meat of lion, bear, hyena, tiger and other similar carnivorous animals in the name of deer for increasing flesh. The physician should give the well-spiced meat of elephant, rhinocerus and horse in the name of buffalow for increasing flesh.

The meat of animals nourished on meat only of animals and birds is an excellent flesh-promoting due to its being sharp, hot and light. The pretext is only taken resort to only in cases of undesirable meats which are not in practice because in that way they can be eaten easily. In case the patient comes to know the reality and is disgusted, he should not eat it or vomit if already eaten. Hence there is advice of giving these meats by way of pretext.

The meats of peacock, partridge, cock, swan, boar, camel, ass, cow and buffalow are excellent flesh-promoting. In chapter on food and drinks (śū, 27),

the eighfold source of meats has been described, of them the physician should select and give the suitable meat to the patient of phthisis.

Animals and birds which are snatchers, burrow-dwellers, living in marshy land and water, as moving in water should be given in diet in proper quantity to the patient of vātika śoṣa.

The animals and birds which are peckers, gallinaceous and live in forest should be given to the patient of phthisis having predominance of kapha and pitta. These meats which are to be eaten should be well-prepared by prescribed method, favourable, soft, juicy and having good aroma.

By keeping on meat-diet, drinking wine thereafter and having firm and broad mind, phthisis does not stay in the body for long. Phthisis does not find place in a person taking the scum vāruṇī regularly, always cleaning his body and not suppressing the natural urges. After taking meat one should drink prasannā, vāruṇī, sidhu, arīṣṭa, āsava and madhu according to suitability. Wine due to sharpness, non-sliminess and subtleness opens the mouth of channels by churning thus the seven dhātus revive their process of nourishment (metabolism) and consequently the phthisis succumbs quickly.

One should use ghee cooked with the juice of the meat of carnivorous animals mixed with honey or cooked with ten times milk.

Ghee prepared with sweet drugs (vitalisers) along with the decoction of daśamūla, milk and meat juice is an excellent alleviator of phthisis.

Ghee prepared with pippali, pippalimūla, cavya, citraka and śunṭhī along with yavakṣāra and milk is cleanser of srotas.

Ghee cooked with rāsnā, balā, gokṣura, śālaparṇī and punarnavā, along with jīvantī and pippali and milk alleviates phthisis.

These tasted ghee formulations should be taken with gruel, or mixed with food.

Thus dietitic regimen for the patients of phthisis has been described. [149-172]

बहिःस्पर्शनमात्रित्यं वक्ष्यते १७३ः परं विधिः । स्नेहक्षीराम्बुकोलेषु स्वभ्यकमवगाहयेत् ॥ १७३ ॥
 स्रोतोविवन्धमोक्षार्थं बलपुष्टयर्थमेव च । उत्तीर्णं मिश्रकैः स्नेहैः पुनराकं सुखैः करैः ॥ १७४ ॥
 मृद्गीयात् सुखमासीनं सुखं चोत्सादयेत्तरम् । जीवन्तीं शतवीर्यां च विकसां सपुनर्नवाम् ॥ १७५ ॥
 अश्वगन्धामपामार्गं तर्कारीं मधुकं बलाम् । विदारीं सर्वपं कुर्डं तण्डुलानतसीफलम् ॥ १७६ ॥
 माषांस्तिलांश्च किञ्च च सर्वमेकत्र चूर्णयेत् । यवचूर्णत्रिगुणितं दध्ना युक्तं समाक्षिकम् ॥ १७७ ॥
 एतदुत्सादनं कार्यं पुष्टिवर्णबलप्रदम् । गौरसर्वपकलकेन कल्कैश्चापि सुगन्धिभिः ॥ १७८ ॥
 न्नायादतुसुखैस्तोयैर्जीवनीयौषधैः श्रृतैः ।

Hereafter, the regimen relating to external application will be described.

The patient well-massaged should be made to dip in the tub full of uncting substance, milk and water in order to remove the blockade of the channels and to improve. After he comes out of the tub, he should be uncted again with the mixed fat and strength. kneaded gently with soft hands while seated comfortably and should be anointed in the same way.

Jivanti, śatāvari, mañjishṭhā, punarnavā, aśwagandhā, apāmārga, tarkāri, madhuka, balā, vidāri, sarṣapa, kuṣṭha, rice grains, linseed, black gram, sesamum and yeast—all should be powdered together. Powder of barley should be added three times of the above powder. This is further added with curd and honey. This anointment promotes nourishment, complexion and strength.

The patient should take bath with water boiled with the drugs of jivanīya group (vitalisers) and having temperature according to season after anointing with the paste of white mustard and the aromatic substances. [173-178]

गन्धैः समाल्यैर्वासोभिर्भूषणैश्च विभूषितः ॥ १७९ ॥

स्पृश्यान् संस्पृश्य संपूज्य देवताः सभिषग्द्वजाः । इष्टवर्णरसस्पर्शगन्धवत् पानभोजनम् ॥ १८० ॥

इष्टमिष्टैरुपहितं हितमद्यात् सुखप्रदम् । समातीतानि धान्यानि कल्पनीयानि शुष्यताम् ॥ १८१ ॥

लघून्यहीनवीर्याणि स्वादूनि गन्धवन्ति च । यानि प्रहर्षकारीणि तानि पथ्यतमानि हि ॥ १८२ ॥

यचोपदेश्यते पथ्यं क्षतक्षीणचिकित्सिते । यक्षिमणस्तत् प्रयोक्तव्यं बलमांसाभिवृद्धये ॥ १८३ ॥

अभ्यङ्गोत्सादनैश्चैव वासोभिरहतैः प्रियैः । यथर्तुविहितैः आनैरवगाहैर्विमार्जनैः ॥ १८४ ॥

बस्तिभिः क्षीरसर्पिभिर्मीसैर्मांसरसौदनैः । इष्टैर्मध्यैर्मनोज्ञानां गन्धानामुपस्थेवनैः ॥ १८५ ॥

सुहदां रमणीयानां प्रमदानां च दर्शनैः । गीतवादित्रशब्दैश्च प्रियश्रुतिभिरेव च ॥ १८६ ॥

हर्षणाश्वासनैनित्यं गुरुणां समुपासनैः । ब्रह्मचर्येण दानेन तपसा देवतर्चनैः ॥ १८७ ॥

सत्येनाचारयोगेन मङ्गल्यैरप्यहिंसया । वैद्यविप्रार्चनाच्चैव रोगराजो निर्वर्तते ॥ १८८ ॥

यया प्रयुक्त्या चेष्ट्या राजयक्षमा पुरा जितः । तां वेदविहिताभिष्ठिमारोग्यार्थी प्रयोजयेत् ॥ १८९ ॥

Thereafter he should adorn himself with perfumes, garlands, cloths and ornaments and having touched the touchables and worshipped the gods along with the physician and brāhmaṇa he should take wholesome food and drink with favourable colour, taste, touch and smell and served by favorite persons comfortably. For the patients of phthisis the cereals which have passed one year (at least one year old) should be prescribed. The cereals which are light, have not lost their potency, palatable, fragrant and exhilarating are the most wholesome ones. Whatever dietitic regimen is prescribed under the treatment of kṣataksīṇa (Ci. 11) should be applied to the patient of phthisis in order to improve his strength and flesh.

By massage and anointing, untorn and favorite dress, bath, dipping and washing according to season, enemata, use of milk and ghee, meat, rice with meatsoup,

favorite wines, use of charming perfumes, look of friends and beautiful ladies, instrumental and vocal music, pleasant and cheered up mood, constant company of the elders, celibacy, thrift, austerity, worship of gods, truthfulness, good conduct, wholesome behaviour, non-violence, worship of physicians and brāhmaṇas¹, the king of diseases goes away. One desiring freedom from the disease should perform the vedic sacrifices by which the king of diseases was defeated in earlier times. [179-189]

तत्र श्लोकौ—

ग्रागुत्पतिर्निमित्तानि प्राप्तं पूर्वं रूपसंग्रहः । समासाद् व्यासतश्चोकं भेषजं राजयक्षमणः ॥ १९० ॥
नामदेतुरसाध्यत्वं साध्यत्वं कृच्छ्रसाध्यता । इत्युक्तः संग्रहः कृत्यो राजयक्षमचिकित्सिते ॥ १९१ ॥

Now the summing up verses—

The initial origin, etiology, prodroma, symptoms general and specific along-with treatment, significance of the name, curability or otherwise—all this has been described in this chapter on the treatment of rājayakṣmā (phthisis). [190-191]

इत्यमिवेशाकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृते चिकित्सास्थाने राजयक्षमचिकित्सितं
नामाष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

Thus ends the eighth chapter on treatment of phthisis in Cikitsāsthāna
in the treatise composed by Agniveśa and
redacted by Caraka. (8)

नवमोऽध्यायः

CHAPTER IX

अथात उन्मादचिकित्सितं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥

Now (I) shall expound the chapter on the treatment of insanity. [1]

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥ २ ॥

As propounded by Lord Ātreyya. [2]

बुद्धिस्तुतिकान्तपोनिवासः पुनर्वसुः प्राणभृतां शरण्यः ।

उन्मादहेत्वाकृतिभेषजानि कालेऽमिवेशाय शाशंस पृष्ठः ॥ ३ ॥

Punarvasu, the abode of intellect, memory, knowledge and penance, and saviour of living beings, described the etiology, symptoms and treatment of insanity to Agniveśa timely as queried. [3]

1. The word ‘bhīṣagdwiya’ (verse 180) and ‘vaidyavipra’ (verse 188) may denote physicians and brāhmaṇas as well as the brāhmaṇas who are traditionally physicians,

विरुद्धदुष्टाशुचिभोजनानि प्रधर्षणं देवगुह्यद्विजानम् ।
उन्मादहेतुर्भयहर्षपूर्वो मनोऽभिघातो विषमाश्च चेष्टः ॥ ४ ॥

Antagonistic, defective and impure food; insult to gods, teachers and brāhmaṇas; mental shock due to fear or exhilaration and difficult postures are the cause of insanity. [4]

तैरल्पसत्त्वस्य मलाः प्रदुषा बुद्धेर्निवासं हृदयं प्रदूष्य ।
खोतांस्यधिष्ठाय मनोवहानि प्रमोहयन्त्याशु नरस्य चेतः ॥ ५ ॥

By these causative factors the doṣas get vitiated in the person having small proportion of sattva (guṇa) and affect hṛdaya, the seat of intellect. Therefrom reaching the mind-carrying channels they derange the mind of the person quickly. [5]

धीविध्रमः सत्त्वपरित्युवश्च पर्यकुला दृष्टिर्धीरता च ।
अवद्धवाक्त्वं हृदयं च शून्यं सामान्यमुन्मादगदस्य लिङ्गम् ॥ ६ ॥
स मूढचेता न सुखं न दुःखं नाचारधर्मां कुत एव शान्तिम् ।
विन्दत्यपास्तस्मृतिवृद्धिसंझो भ्रमत्ययं चेत इतस्ततश्च ॥ ७ ॥

Perverted intellect, psychic agitation, restless eyes, impatience, incoherent speech and vacant hṛdaya (mind)—these are the general symptoms of insanity. Thus the person with deranged mind does not know pleasure, pain, ethics and religion then how can he get peace ? So due to loss of memory, intellect and perception he lets the mind loose to wander here and there. [6-7]

समुद्ध्रमं बुद्धिमनःस्मृतीनामुन्मादमागन्तुनिजोत्थमाहुः ।
तस्योद्धर्वं पञ्चविधं पृथक् तु वक्ष्यामि लिङ्गानि चिकित्सितं च ॥ ८ ॥
रुक्षाल्पशीतान्विरेकधातुक्षयोपचासैरनिलोऽतिवृद्धः ।
चिन्तादिजुष्टं हृदयं प्रदूष्य बुद्धिं स्मृतिं चान्युपहन्ति शीघ्रम् ॥ ९ ॥
अस्थानहासस्मितनृत्यगीतवागङ्गविक्षेपणरोदनानि ।
पारुष्यकाश्यारुणवर्णताश्च जीर्णे वलं चानिलजस्य रूपम् ॥ १० ॥

Insanity is excessive wandering of intellect, mind and memory. This is of two types—innate and exogenous.

According to origin it is of five types. (I) will describe their symptoms and treatment separately.

Vāyu aggravated by the intake of rough, deficient and cold food, excessive evacuation, wasting of dhātus and fasting affects the mind which is already afflicted with anxiety etc. and thus deranges intellect and memory quickly.

Inopportune laughing, smiling, dancing, singing, speaking, movement of body parts, weeping, roughness, emaciation, reddish complexion and aggravation of the

disease after digestion of food. These are the symptoms of the insanity caused by vāta. [8-10]

अजीर्णकट्वम्लविदाद्यशीतैर्भोजयेश्चितं पित्तमुदीर्णवेगम् ।
उन्मादमत्युग्रमनात्मकस्य हृदि थ्रितं पूर्ववदाशु कुर्यात् ॥ ११ ॥
अमर्षसंरम्भविनश्वभावाः संतर्जनातिद्रवणौष्ठ्यरोषाः ।
प्रच्छायशीतान्नजलाभिलाषाः पोता च भाः पित्तकृतस्य लिङ्गम् ॥ १२ ॥

Pitta accumulated by the intake of uncooked, pungent, sour, burning and hot edibles and intensely aggravated takes shelter in the mind of the person without self restraint and thus gives rise to violent insanity quickly as said above.

Intolerance, agitation, nakedness, terrorising, excessive movements, heat, wrath, desire for dense shade, cold food and drink and yellowish lustre—these are the symptoms of paittika insanity. [11-12]

संपूरणैर्मन्दविचेष्टिस्य सोष्मा कफो मर्मणि संप्रवृद्धः ।
बुद्धिं स्मृतिं चाप्युपहत्य चित्तं प्रमोहयन् संजनयेद्विकारम् ॥ १३ ॥
वाक्चेष्टिं मन्दमरोचकश्च नारीविविक्तप्रियताऽतिनिद्रा ।
छर्दिंश्च लाला च बलं च भुके नखादिशौक्लयं च कफात्मकस्य ॥ १४ ॥

In the person with excessive saturation and slow activities, kapha along with heat (pitta) increased in mind impairs intellect and memory and thus by deranging mind produces insanity.

Slow speech and movements, anorexia, liking for women and loneliness, excessive sleep, vomiting, salivation, aggravation on taking meals and whiteness of nails etc.—these are the symptoms of kaphaja type of insanity. [13-14]

यः सन्निपातप्रभवोऽतिघोरः सर्वैः समस्तैः स च हेतुभिः स्यात् ।
सर्वाणि रूपाणि विभर्ति तादग्निरुद्धभैषज्यविधिर्विवर्जयः ॥ १५ ॥

The exceedingly terrific insanity arising from sannipāta (aggregation of dosas) is caused by all the above etiological factors. It bears all the above characters and because of antagonistic treatment is rejectable. [15]

देवर्षिंगन्धर्वपिशाचयक्षरक्षःपितृणामभिधर्षणानि ।
आगन्तुहेतुर्नियमवतादि मिथ्याकृतं कर्म च पूर्वदेहे ॥ १६ ॥

Insult to gods, sages, gandharvas, piśācas, yakṣas and forefathers; unmethodical performance of religious duties and vows etc. and past deeds are the cause of exogenous insanity. [16]

अमत्यवाग्निकमवार्यं चेष्टो इतादिविज्ञानबलादिभिर्यः ।
उन्मादकालोऽनियतश्च यस्य भूतोथमुन्मादमुदाहरेत्तम् ॥ १७ ॥

One with superhuman speech, valour, power and movements and also similar in knowledge, understanding, strength etc. and having irregular time of aggravation of the disease is diagnosed as a case of insanity caused by evil spirits. [17]

अदूषयन्तः पुरुषस्य देहं देवादयः स्वेस्तु गुणप्रभावैः ।
विशन्त्यदृश्यास्तरसा यथैव च्छायातपौ दर्पणसूर्यकान्तौ ॥ १८ ॥

Gods etc., invisible as they are, enter into the body of the person swiftly without defiling it by the influence of their own qualities like image and the sun entering into mirror and sun-stone. [18]

आधातकालो हि स पूर्वरूपः प्रोक्तो निदानेऽथ सुरादिभिश्च ।
उन्मादरूपाणि पृथिड्नबोध कालं च गम्यान् पुरुषांश्च तेषाम् ॥ १९ ॥

As said in the section of diagnosis, prodroma coincides with the entry of gods etc. Now listen about the symptoms of various types separately, time of aggravation and accessible persons. [19]

तदथा—सौम्यहृष्टि गम्भीरमधृष्यमकोपनमस्वप्रभोजनाभिलाषिणमल्पस्वेदमूत्रपुरीषवातं
शुभगन्धं फुलपद्मवदनमिति देवोन्मत्तं विद्यात्, गुरुवृद्धसिद्धर्णीणामभिशापाभिचाराभिध्यानानु-
रूपचेष्टाहारव्याहारं तैरुन्मत्तं विद्यात्; अप्रसन्नदृष्टिमपश्यन्तं निद्रालुं प्रतिहतवाचमनशाभिलाषमरोचका-
विपाकपरीतं च पितृभिरुन्मत्तं विद्यात्; (चण्डं साहसिकं तीक्ष्णं गम्भीरमधृष्यं) मुखवाद्यनृत्यगीताश्र-
पानमाल्यधूपगन्धरति रक्तवस्त्रवलिकर्महास्यकथानुयोगप्रियं शुभगन्धं च गन्धवोन्मत्तं विद्यात्;
असकृत्स्वप्ररोदनहास्यं नृत्यगीतवादपाठकथानमाल्यधूपगन्धरति रक्तविष्णुताक्षं द्विजातिवैद्य-
परिवादिनं रहस्यभाषिणं च यक्षेन्मत्तं विद्यात्; नष्टनिद्रमन्त्रपानद्वेषिणमनाहारमप्यतिवलिनं शश-
शोणितमांसरक्तमाल्याभिलाषिणं संतर्जकं च राक्षसोन्मत्तं विद्यात्; प्रहासनृत्यप्रधानं देवविप्रवैद्यद्वेषा-
वक्षाभिः स्तुतिवेदमन्त्रशालोदाहरणैः काष्ठादिभिरात्मपीडनेन च ब्रह्मराक्षसोन्मत्तं विद्यात्; अस्वस्थचित्तं
स्थानमलभमानं नृत्यगीतहासिनं वद्धावद्धप्रलापिनं संकरकूटमलिनरथ्याचेलतुणाश्मकाष्ठाधिरोहणरति
भिन्नरक्षस्वरं नग्नं विधावन्तं नैकत्र तिष्ठन्तं दुःखान्यावेदयन्तं नष्टस्मृतिं च पिशाचोन्मत्तं विद्यात् ॥ २० ॥

Calm look, serious, unassailable, unrathful, having no desire for sleep and food, with small quantity of sweat, urine, stool and flatus, auspicious smell and face like blosomed lotus flower—this is the character of insanity caused by gods.

One having movements, diet and speech corresponding to curse, magical spell or meditation of teachers, elders, accomplished persons and sages should be known as madden by them.

One having unclear eyes, no vision, excessive sleep, obstructed speech, loss of desire for food, anorexia and indigestion should be known as madden by fore-fathers. One having fondness for musical instruments played by mouth, dance,

music, food and drink, bath, garland, incense and perfumes, liking for red apparel, offerings, funny tales and questioning, and auspicious smell should be known as madden by gandharva.

The person having frequent sleep, weeping and laughing, fondness for dance, vocal and instrumental music, recitation, tales, food and drinks, bath, garlands, incense and perfume, red and agitated eyes, speaking ill of brāhmaṇas and physicians and telling secrets should be known as madden by yakṣa.

One having insomnia, aversion to food and drink, very strong in spite of fasting, desire for weapons, blood, flesh and red garlands and who is terrosiring should be known as madden by rākṣasa.

One who is engaged mainly in loud laughter and dance, expresses aversion and contempt to gods, brāhmaṇas and physicians, quotes praises, vedic incantation and other scriptures and self-inflicts with sticks etc. should be known as madden by brahmarākṣasa.

One who has impaired mind, does not find peace, dances, sings and laughs frequently, is delirious with coherent or incoherent speech, fond of climbing on garbage, dirty lanes, cloth, grasses, stones and wood, has hoarse and rough voice, remains naked, running not standing at a place, proclaims his sorrows and has lost his memory should be known as madden by piśāca. [20]

तत्र चौक्षाचारं तपःस्वाध्यायकोविदं नरं प्रायः शुक्रप्रतिपदि त्रयोदश्यां च छिद्रमवेक्ष्याभिर्धर्षयन्ति देवाः; स्नानशुचिविविक्सेविनः धर्मशाखश्रुतिवाक्यकुशलं प्रायः षष्ठ्यां नवम्यां चर्ष्ण्यां; मातृपितृगुरुवृद्ध-सिद्धाचार्योपसेविनं प्रायो दशम्याममावस्यायां च पितरः; गन्धर्वाः स्तुतिगीतवादित्ररत्ति परदारगन्ध-माल्यप्रियं चौक्षाचारं प्रायो द्वादश्यां चतुर्दश्यां च, सत्त्वबलरूपगर्वशौर्ययुक्तं माल्यानुलेपनहास्यप्रियमति-वाक्प्रवणं प्रायः शुक्रैकादश्यां सप्तम्यां च यक्षाः; स्वाध्यायतपोनियमोपवासब्रह्मचर्यदेवयतिगुरु-पूजाऽरतिं भ्रष्टशौचं ब्राह्मणमब्राह्मणं वा ब्राह्मणवादिनं शूरमानिनं देवागारसलिलकीडनरत्ति प्रायः शुक्रपञ्चम्यां पूर्णचन्द्रदर्शने च ब्रह्माराक्षसाः; रक्षःपिशाचास्तु हीनसत्त्वं पिशुनं स्तेनं लुब्धं शठं प्रायो द्वितीयानुतीयाष्टमीषु; इत्यपरिसंख्येयानां ग्रहाणाम् विष्णुततमा ह्यधावेते व्याख्याताः ॥ २१ ॥

Gods attack the person with pure conduct and engaged in austerity and study by finding loophole often on the first or thirteenth day of the bright fortnight.

Sages possess the person who is fond of bath, purity and loneliness and is conversant with religious scriptures and vedic sentences often. On sixth or ninth day of the fortnight.

Forefathers enter into the person who is engaged in the service of mother, father, teacher, elders, accomplished persons and preceptors often on tenth day of the dark fortnight or new moon,

Gandharvas enter into the person who is fond of praising verses, vocal and instrumental music ; has liking for other's wife, perfume and garlands; and has good conduct often on twelfth and fourteenth day of the fortnight.

Yakṣas possess the person endowed with psychic stability, strength, handsomeness, ego and prowess; fond of garlands, after-paste, and jokes and excessively taking often on eleventh or seventh day of the bright fortnight.

Brahmarākṣasas enter into the person who has dislike for study, austerity, religious practices, fasting, celibacy and worship of gods, ascetics and preceptor; lost interest in cleanliness, whether brāhmaṇa or not says himself as brāhmaṇa, regards himself as brave, has fondness for playing in temples and water tanks often on the fifth day of the bright fortnight or full moon.

Rākṣasas and piśācas attack the person who has inferior psyche, is back-biter, thief, greedy and wicked often on the second, third, or eighth day of the fortnight. Thus the eight prominent among innumerable grahas (seizures) are described. [21]

सर्वेषांपि तु खल्वेषु यो हस्ताबुद्धम्य रोषसंरम्भान्निःशङ्कमन्येष्वात्मनि वा निपातयेत् स ह्यसाध्यो
ब्रेयः तथा यः साश्रुतेन्नो मेदप्रवृत्तरक्तः क्षतजिह्वः प्रस्तुतनासिकाइष्यमानचर्माऽप्रतिहन्यमानपाणिः सततं
विकृजन् दुर्वर्णस्तृष्टुतः पूतिगन्धश्च स हिंसार्थिनोन्मत्तो ब्रह्यः; तं परिवर्जयेत् ॥ २२ ॥

Of them he who strikes at others or himself without hesitation raising his hands with wrath and agitation should be declared as incurable. He who has tearful eyes, haemorrhage from penis, wounded tongue, running nose, abraised skin, uncounteractable hands, constantly groaning, deranged complexion, excessive thirst and foul smell should be known as maddenend by a violent one and should be rejected. [22]

रत्यर्चनाकामोन्मादिनौ तु भिषगभिप्रायाचाराभ्यां बुद्ध्वा तद्गोपहारबलिमिश्रेण मन्त्रभैषज्य-
विधिनोपकमेत् ॥ २३ ॥

Those madden] by the ones longing for pleasure and worship should be known as such by their liking and conduct and should be treated with hymns and drugs mixed with the respective gifts and offerings. [23]

तत्र द्वयोरपि निजागन्तुनिमित्तयोरुन्मादयोः समासविस्तराभ्यां भेषजविधिमनुव्याख्यास्यामः ॥२४॥
उन्मादे वानजे पूर्वं स्नेहपानं विशेषवित् । कुर्यादावृतमार्गं तु सस्नेहं मृदु शोधनम् ॥ २५ ॥
कफपित्तोद्धर्वेऽप्यादौ वमनं सविरेचनम् । ऊङ्ग्वस्विन्नस्य कर्तव्यं शुद्धे संसर्जनकमः ॥ २६ ॥
निरुहं म्नेहवस्तिं च शिरसश्च विरेचनम् । ततः कुर्याद्यथादोषं तेषां भूयस्त्वमाचरेत् ॥ २७ ॥
हृदिन्द्रियशिरःकोष्ठे संशुद्धे वमनादिभिः । मनःप्रसादमाप्नोति स्मृतिं संज्ञां च विन्दति ॥ २८ ॥
शुद्धस्याचारविभ्रंशे तीक्ष्णं नावनमञ्जनम् । ताडनं च मनोबुद्धिदेहसंवेजनं हितम् ॥ २९ ॥
यः सकोऽविनये पट्टैः संयम्य सुदृढैः सुखैः । अपेतलोहकाष्ठाये संरोध्यश्च तमोगृहे ॥ ३० ॥

तर्जनं त्रासनं दानं हर्षणं सान्त्वनं भयम् । विस्मयो विस्मृतेहेतोर्नयन्ति प्रकृति मनः ॥ ३१ ॥
 प्रदेहोत्सादनाभ्यङ्गधूमाः पानं च सर्पिषः । प्रयोक्तव्यं मनोबुद्धिस्मृतिसंज्ञाप्रबोधनम् ॥ ३२ ॥
 सर्पिषःपानादिरागन्तोर्मन्त्रादिश्चेष्यते विधिः ।

Now (I) will describe in brief and detail the treatment of both the innate and exogenous types of insanity.

In vātika type of insanity, first of all one should prescribe intake of uncting substance but if there is obstruction in channels mild unctuous evacuative should be administered. In the insanity caused by kapha and pitta, emesis and purgation should be given respectively after unction and sudation. After evacuation, dietitic regimen should be prescribed. Thereafter non-unctuous and unctuous enema and head-evacuation should be administered. According to predominance of dosas, one or the other of the above measures should be repeatedly applied. When heart, senses, head and bowels are evacuated with emesis etc., the patient attains mental peace, memory and consciousness. In case even after evacuation there is abnormal behaviour, application of irritant snuffing, collyrium, beating which are agitating to mind, intellect and body are beneficial. One who is un-submissive should be bound with firm and soft cotton bandage and isolated in a dark room free from iron rods, wooden pieces etc. Threatening, terrorising, gifts, gladdening, consolation, frightening and astonishing restore the mind to normalcy by diverting it. Ointment, anointing, massage, smoking and intake of ghee should be administered to arouse mind, intellect, memory and consciousness. In exogenous type, intake of ghee etc. along with chanting of hymns etc. is recommended. [24-32]

अतः सिद्धतमान्योगाभ्युण्नमादविनाशनान् ॥ ३३ ॥
 हिङ्गसौवर्चलब्योषैर्द्विपलांशैर्घृतादकम् । चतुर्गुणे गवां मूत्रे सिद्धमुन्मादनाशनम् ॥ ३४ ॥
 विशाला त्रिफला कौन्ती देवदावेलवालुकम् । स्थिरा नतं रजन्यौ द्वे सारिवे द्वे प्रियङ्का ॥ ३५ ॥
 नीलोत्पलैलामञ्जिष्ठादन्तीदाडिमकेशरम् । तालीशपत्रं वृहती मालत्याः कुसुमं नवम् ॥ ३६ ॥
 विडङ्गं पृश्निपर्णीं च कुष्ठं चन्दनपचकौ । अष्टाविंशतिभिः कलकैरतैरक्षसमन्वितैः ॥ ३७ ॥
 चतुर्गुणे जले सम्यग्घृतप्रस्थं विपाचयेत् । अपस्मारे ज्वरे कासे शोये मन्देऽनले क्षये ॥ ३८ ॥
 वातरके प्रतिश्याये तृतीयकचतुर्थके । छर्यशर्मामूत्रकुच्छेषु विसर्पोपहतेषु च ॥ ३९ ॥
 कण्डुपाण्डवामयोन्मादविषमेहगदेषु च । भूतोपहतचित्तानां गद्गदानामचेतसाम् ॥ ४० ॥
 शस्तं खीणां च वन्ध्यानां धन्यमायुर्बलप्रदम् । अलक्ष्मीपापरक्षोद्भ्रं सर्वग्रहविनाशनम् ॥ ४१ ॥
 कल्याणकमिदं सर्पिषः श्रेष्ठं पुंसवनेषु च ।

इति कल्याणकं घृतम् ।

Now listen the most efficacious formulation alleviating insanity.

Hīngu, sauvarcala and trikaṭu each 80 gm, ghee 2.56 kg. cooked in four times cow's urine is a tested destroyer of insanity.

Viśālā, triphalā, harenukā, devadāru, elavāluka, śalaparnī, tagara, two types of haridrā (haridrā and dāruharidrā), two types of sārivā, priyaṅgu, nilotpala, elā, mañjiṣṭhā, danti, dādima, nāgakeśara, tāliśapatra, brhati, fresh flowers of jāti, viḍāṅga, prśnipaṛṇi, kuṣṭha, candana and padmaka (total twenty drugs) each 10 gm, and ghee 640 gm. should be cooked well with four times water. This ghee is useful in epilepsy, fever, cough, phthisis, poor digestion, wasting, vātarakta, coryza, tertian and quartan fevers, vomiting, piles, dysuria, erysipelas, itching, anaemia, insanity, poisoning, prameha, mental affection by evil spirits, stammering voice, loss of consciousness, female sterility, promotes life-span and strength, alleviates inauspiciousness, sins and micro-organisms including all the grahas (seizures). This kalyāṇaka ghṛta is also excellent for pūmsavana (formation of male foetus). [33-41]

(Thus kalyāṇaka ghṛta).

पम्य एव स्थिरादीनि जले पक्त्वैकविंशतिम् ॥ ४२ ॥

रसे तस्मिन् पचेत् सर्पिगृष्टिक्षीरे चतुर्गुणे । वीरद्रिमाषकाकोलीस्वयंगुप्तर्षभर्धिभिः ॥ ४३ ॥

मेदया च समैः कल्कैस्तत् स्यात् कल्याणकं महत् । बृंहणीयं विशेषेण सन्निपातहरं परम् ॥ ४४ ॥

इति महाकल्याणकं घृतम् ।

In the same way, the twenty one drugs beginning with 'sthirā' (śalaparṇi) are boiled in water. With this decoction ghee is cooked adding four times milk of primipara cow and paste of virā, two types of māṣa (māṣa and rājamāṣa) kākoli, kapikacchu, ṛṣabhaka and ḫddhi. This mahākalyāṇaka ghṛta is particularly bulk-promoting and an excellent alleviator of sannipāta. [42-44]

(Thus mahākalyāṇaka ghṛta).

जटिलां पूतनां केशींचारटीं मर्कटीं वचाम् । त्रायमाणां जयां वीरां चोरकं कदुरोहिणीम् ॥ ४५ ॥

वयःस्थां शूकरीं छत्रामतिच्छत्रां पलङ्गाम् । महापुरुषदन्तां च कायस्थां नाकुलीद्रयम् ॥ ४६ ॥

कटम्भरां वृश्चिकालीं स्थिरां चाहत्य तैर्घृतम् । सिद्धं चातुर्थकोन्मादग्रहापस्मारनाशनम् ॥ ४७ ॥

महापैशाचिकं नाम घृतमेतद्यथाऽसृतम् । बुद्धिस्मृतिकरं चैव बालानां चाङ्गवर्धनम् ॥ ४८ ॥

इति महापैशाचिकं घृतम् ।

Jatāmānsi, haṛitaki, bhūtakesi, cāraṭi, kapikacchu, vacā, trāyamāṇā, jayā, vīrā, coraka, kāṭurohiṇī, vayasthā, vārāhi, chatrā, aticchatrā, palaṅkaṣā, śatāvarī, kāyasthā, two types of nākuli (nākuli and gandhanākuli), kaṭabhi, vṛścikāli, śalaparṇi—ghee cooked with these drugs is known as mahāpaiśācika ghṛta. It is like ambrosia and alleviates quartan fever, insanity, seizures and epilepsy and promotes intellect and memory and development of children. [45-48]

(Thus mahāpaiśācika ghṛta).

लशुनानां शतं त्रिशादभयास्यूषणात् पलम् । गवां चर्मसीप्रस्थो द्रधाढकं क्षीरमूत्रयोः ॥ ४९ ॥
पुराणसर्विषः प्रस्थ एभिः सिद्धं प्रयोजयेत् । हिङ्गचूर्णपलं शीते दत्त्वा च मधुमाणिकाम् ॥ ५० ॥
तद्वागगन्तुसंभूतानुन्मादान् विषमज्वरान् । अपस्मारांश्च हन्त्याशु पानाभ्यञ्जननावनैः ॥ ५१ ॥
इति लशुनाद्यं घृतम् ।

100 bulbs of garlic, 30 fruits of haritaki, trikaṭu 40 gm., ash of cow-hide 640 gm., milk and urine 5.12 kg., old ghee 640 gm.—all this should be cooked together. When cooled, powdered asafoetida 40 gm. and honey 320 gm. should be added. This (laśunādya) ghṛta applied in the form of intake, massage and snuffing alleviates quickly all types of insanity, innate and exogenous, intermittent fevers and epilepsy. [49–51]

(Thus lasunādya ghṛta).

लशुनस्याविनष्टस्य तुलार्धं निस्तुषीकृतम् । तदर्थं दशमूलस्य द्रधाढकेऽपां विपच्चयेत् ॥ ५२ ॥
पादशेषे घृतप्रस्थं लशुनस्य रसं तथा । कोलमूलकबृक्षाम्लमातुलुक्कार्द्रकैः रसैः ॥ ५३ ॥
दाडिमाम्बुसुरामस्तुकाञ्जिकाम्लैस्तदर्धिकैः । साधयेत्रिफलादारुलवणव्योषदीप्यकैः ॥ ५४ ॥
यवानीचव्यहिङ्गचम्लवेतसैश्च पलार्धिकैः । सिद्धमेतत् पिवेच्छलगुलमाशौजठरापहम् ॥ ५५ ॥
ब्रह्मपाड्वामयस्त्रीहयोनिदोषज्वरकृमीन् । वातश्लेष्मामयान् सर्वानुन्मादांश्चापकर्षति ॥ ५६ ॥
इत्यपरं लशुनाद्यं घृतम् ।

Undamaged garlic decorticated 200 gm., daśamūla 100 gm. should be boiled in water 5.12 liters remaining to one-fourth. Then ghee 640 gm., garlic juice 640 gm. along with the juice of kola (jujube), radish, vṛkṣāmla, mātulūṅga and fresh ginger, pomegranates, surā, curd water and sour gruel each 320 ml. and the paste of triphalā, devadāru, rocksalt, trikaṭu, ajamodā, yavāni, cavya, hiṅgu and amlavetasa each 20 gm. should be cooked. This ghee by intake alleviates colic, gulma, piles, udara, inguinal hernia, anaemia, spleen enlargement, female genital disorders, fever, worms, disorders of vāta and kapha and all types of insanity. [52–56]

(Thus the other laśunādya ghṛta)

हिङ्गुना हिङ्गुपण्यो च सकायस्थवयःस्थया । सिद्धं सर्विर्हितं तद्वद्यःस्थाहिङ्गुचोरकैः ॥ ५७ ॥
केवलं सिद्धमेभिर्वा पुराणं पाययेद्वृतम् । पाययित्वोत्तमां मात्रां श्वभ्रे रुच्यादगृहेऽपि वा ॥ ५८ ॥
विशेषतः पुराणं च घृतं तं पाययेद्विषक् । त्रिदोषप्रभं पवित्रत्वाद्विशेषाद्वहनाशनम् ॥ ५९ ॥
गुणकर्माधिकं पानादास्वादात् कटुतिक्ककम् । उग्रगन्धं पुराणं स्यादशार्वर्षस्थितं घृतम् ॥ ६० ॥
लाक्षारसनिमं शीतं तद्विं सर्वव्रहपहम् । मेधयं विरेचनेष्वग्रथं प्रपुराणमतः परम् ॥ ६१ ॥
नासाध्यं नाम तस्यास्ति यत् स्याद्र्वर्षशतस्थितम् । दृष्टं स्पृष्टमयाद्रातं तद्विं सर्वव्रहपहम् ॥ ६२ ॥
अपस्मारग्रहोन्मादवतां शस्तं विशेषतः ।

Ghee cooked with hiṅgu, hiṅguparṇi, kāyasthā and yayahsthā is useful. Similar is the ghee cooked with vayahsthā, hiṅgu and coraka. The old ghee alone